

ΔΗΜΗΤΡΑ ΒΑΣΙΛΕΙΑΔΟΥ
ΓΛΑΥΚΗ ΓΚΟΤΣΗ
Επιμέλεια

.....

Ιστορίες για τη σεξουαλικότητα

.....

ΘΕΜΕΛΙΟ | ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΞΟΥΣΙΑ
ΜΥΣΤΙΚΟΤΗΤΑ, ΕΝΝΟΙΟΛΟΓΗΣΕΙΣ
ΤΩΝ ΑΝΔΡΙΚΩΝ ΟΜΟΕΡΩΤΙΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ
ΚΑΙ ΕΝΑ (ΟΜΟ)ΣΕΞΟΥΑΛΙΚΟ ΕΓΚΛΗΜΑ
ΣΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΑΘΗΝΑ

Κώστας Γιαννακόπουλος

*Κάθε σπίτι κρύβει
Λίγη αγάπη στη σιωπή.
Μα ένα αγόρι έχει
την αγάπη για ντροπή (1962)*

Η ΣΙΩΠΗ, ΤΟ ΜΥΣΤΙΚΟ, αποτελεί θέμα αρκετών τραγουδιών που έχει γράψει/συνθέσει ο Μάνος Χατζηδάκις. Στο προαναφερθέν όμως απόσπασμα του τραγουδιού αποκαλύπτεται, με τρόπο τουλάχιστον υπαινικτικό, ότι το «μυστικό» συνδέεται με την ομοφυλοφιλία. Η μυστικότητα, η «ντροπή» που χαρακτήριζε, όπως θα δούμε σε αυτό το κείμενο, ένα μεγάλο μέρος των ομόφυλων ερωτικών σχέσεων και γενικότερα τη σεξουαλικότητα¹ κατά τις δεκαετίες του 1950 και 1960, έχει αντιπαρατεθεί συχνά στην Ελλάδα² με την ορατότητα, την «περηφάνια» της σύγχρονης –από τη δεκαετία του 1970 και μετά– ομοφυλοφιλίας. Πιο συγκεκριμένα, σύμφωνα με μια ηγεμονική και ευρέως διαδεδομένη

1. Η παρατήρηση για τη σιωπή που περιέβαλλε γενικότερα τη σεξουαλικότητα στη μεταπολεμική Ελλάδα είναι της Αναστασίας Καρακασίδου, την οποία και ευχαριστώ. Η Έφη Αβδελά αποδίδει τη σιωπή αυτή στην ανυπαρξία σεξουαλικής διαπαιδαγώγησης και στοιχειώδους πληροφόρησης των παιδιών από τους γονείς τους. «Καλύτερα να μην τα ξέρη αυτά τα πράγματα», ήταν η χαρακτηριστική φράση των γονιών. Έφη Αβδελά, «*Νέοι εν κινδύνω*»: επιτήρηση, αναμόρφωση και δικαιοσύνη ανηλίκων μετά τον πόλεμο, Πόλις, 2013, σ. 328.

2. Kostas Yannakopoulos, «“Naked Piazza”: Male (Homo)Sexualities, Masculinities and Consumer Cultures in Greece since the 1960s», στο K. Kornetis - E. Kotsovoli - N. Papadogiannis (επιμ.), *Consumption and Gender in Southern Europe since the long 1960s*, Bloomsbury, 2016, σ. 184· Κώστας Γιαννακόπουλος, «Φαντάσματα του παρελθόντος στο παρόν: ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες και πολιτικές στη μεταπολεμική και σύγχρονη Ελλάδα», στο Δ. Βασιλειάδου - Γ. Γιαννιτσιώτης - Α. Διαλέτη - Γ. Πλακωτός, *Ανδρισμοί: αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*, Gutenberg, 2019, σ. 152-169.

άποψη, τα μέσα της δεκαετίας του 1970, η Μεταπολίτευση δηλαδή, και η δεκαετία του 1980 αποτέλεσαν το χρονικό ορόσημο μιας ευθύγραμμης εξελικτικής πορείας από τη σκοτεινή περίοδο των μεταπολεμικών χρόνων στα φωτεινά χρόνια της gay απελευθέρωσης. Η αντίληψη αυτή, η οποία κυριαρχούσε και στην Ευρώπη και την Αμερική με διαφορετικό χρονικό ορόσημο, έχει αμφισβητηθεί στη σύγχρονη κούιρ ιστορία και θεωρία. Ειδικότερα, έχει αμφισβητηθεί η ανιστορική προσέγγιση των εννοιών «μυστικότητα» και «ορατότητα», οι οποίες θεωρείται ότι περιβάλλουν μια ουσιοκρατική, διαχρονική, αμετάβλητη «ομοφυλοφιλία», καθώς και η αντίληψη περί μιας gay και λεσβιακής «επανορθωτικής» (recuperative)³ ιστορίας, η οποία έχει σκοπό να καταστήσει ορατές τις «κρυμμένες», «χαμένες» «ομοφυλόφιλες» ζωές του παρελθόντος. Αντ' αυτού προτείνεται η ιστορικοποίηση της μυστικότητας, της ορατότητας, αλλά και της ίδιας της ομοφυλοφιλίας και η προσέγγισή τους ως αποτελέσματα συγκεκριμένων πολιτισμικών και ιστορικών συνθηκών. Όπως παρατηρεί η Annamarie Jagose στη μελέτη της για το ζήτημα της λεσβιακής ορατότητας, «η ορατότητα δεν μπορεί να είναι αυτή καθαυτή σκοπός αναπαράστασης. Όπως και η αορατότητα, είναι το ιστορικό αποτέλεσμα αποκρυσταλλώσεων και μετασχηματισμών σε πολιτισμικούς σχηματισμούς έμφυλης επιθυμίας».⁴ Προσθέτει ότι ένα από τα κυριότερα αποτελέσματα της ιστορικής έρευνας για την προ-«λεσβιακή» επιθυμία δεν είναι η ανάκτηση, η ορατότητα κάποιου χαμένου «λεσβιακού» παρελθόντος, αλλά η καλύτερη κατανόηση των σημερινών, σύγχρονων συνθηκών, οι οποίες παράγουν το ζήτημα της λεσβιακής ορατότητας.

Επιπλέον η μυστικότητα, όπως και η ορατότητα, έχουν μια πολύπλοκη σχέση με την εξουσία. Στο παρόν κείμενο θα επιχειρήσω να αναλύσω πώς η μυστικότητα, η αορατότητα, η σιωπή διαμορφώνονται από και διαμορφώνουν σχέσεις εξουσίας. Πιο συγκεκριμένα, θα εξετάσω πώς η μυστικότητα στις ομόφυλες ανδρικές ερωτικές σχέσεις αποτελεί κατεξοχήν τεχνολογία της εξουσίας, αλλά ταυτόχρονα συγκροτεί την ανοχή απέναντι στις σχέσεις αυτές και συνακόλουθα την ίδια την «ύπαρξη» ομοφυλοφιλικών σχέσεων στη μεταπολεμική Ελλάδα. Όπως επισημαίνει ο Μισέλ Φουκώ στον πρώτο τόμο της *Ιστορίας της σεξουαλικότητας*, «η σιωπή και η μυστικότητα προστατεύουν την εξουσία και εδραιώνουν τις απαγορεύσεις της: αλλά επίσης, χαλαρώνουν τις λαβές της και διαμορφώνουν, κατά το μάλλον ή ήττον, σκοτεινές ζώνες ανοχής».⁵ Με άλλα λόγια, η μυστικότητα αποτελεί συστατικό στοιχείο συγκεκριμένων, ιστορικά και πολιτισμικά, σχέσεων εξουσίας. Όπως προσθέτει ο Φουκώ, η σιωπή, «λει-

3. Annamarie Jagose, *Inconsequence: Lesbian Representation and the Logic of Sexual Sequence*, Cornell University Press, 2002, σ. 13.

4. Στο ίδιο, σ. 13.

5. Μισέλ Φουκώ, *Ιστορία της σεξουαλικότητας: η βούληση για γνώση*, τ. 1, μτφρ.: Τάσος Μπέντζελος, Πλέθρον, 2011, σ. 119.

τουργώντας πλάι και όχι αντίθετα σε αυτά που ειπώνονται», αποτελεί «ταυτοχρόνως εργαλείο και αποτέλεσμα της εξουσίας, αλλά και εμπόδιο, αντέρισμα, σημείο αντίστασης και αφετηρία για μια αντιτιθέμενη στρατηγική».⁶

Έχοντας υπόψη ότι η μυστικότητα ως τεχνολογία της εξουσίας διαφέρει ανάλογα με το ιστορικό συμφραζόμενο,⁷ θα εξετάσω εδώ μια συγκεκριμένη ιστορικά και πολιτισμικά πολιτική της μυστικότητας, όπως αυτή εκφράστηκε στον λόγο των εφημερίδων και του δικαστηρίου σχετικά με την υπόθεση ενός ομοσεξουαλικού εγκλήματος που διαπράχτηκε στην Αθήνα τον Αύγουστο του 1957. Η ανάλυσή μου δεν θα εστιαστεί στο «μυστικό», δηλαδή στο τι συγκαλύπτει η μυστικότητα, αλλά στις πρακτικές συγκάλυψης, στο είδος της εξουσίας που χρησιμοποιεί τη μυστικότητα ως πεδίο άσκησης εξουσίας.⁸ Με βάση τον λόγο των εφημερίδων και του δικαστηρίου, θα επιχειρήσω μια πρώτη προσέγγιση των γενικότερων επίσημων εννοιολογήσεων της εποχής για την ομοφυλοφιλία, εκ των οποίων οι περισσότερες, ειδικότερα στην περίπτωσή μας, προέρχονται από την επιστήμη της ιατροδικαστικής. Έτσι, θα αναλύσω τον ιατροδικαστικό λόγο όπως αυτός παρουσιάζεται σε ιατροδικαστικές και ψυχιατρικές μελέτες της εποχής, αλλά και τη διαπλοκή της ιατροδικαστικής γνώσης με την εξουσία. Τέλος, θα εξετάσω τις επίσημες αυτές αντιλήψεις σε σχέση με τις ανεπίσημες, καθημερινές/λαϊκές αντιλήψεις για την «ομοφυλοφιλία» της εποχής και πώς οι δύο αυτές αντιλήψεις επικοινωνούν, αλληλεπιδρούν ή διαφοροποιούνται.

Η γνώση για την ύπαρξη της προαναφερθείσας υπόθεσης προήλθε από έναν πληροφορητή μου, τον Γιάννη, εβδομήντα χρονών περίπου, με τον οποίο είχα συνομιλήσει για τις ανδρικές ομόφυλες σχέσεις στη μεταπολεμική Αθήνα. Επίσης η Μαρία, εβδομήντα πέντε χρονών περίπου, συνομιλώνοντας μαζί μου για τη ζωή της ως «θηλυπρεπούς» ομοφυλόφιλου στα μέσα και τα τέλη της δεκαετίας του 1950, μου μίλησε για την αστυνομική καταστολή που συνόδευσε την υπόθεση αυτή. Με άλλα λόγια, η αρχειακή μου έρευνα προήλθε και συμπληρώθηκε από την ιστορική εθνογραφική έρευνά μου, δηλαδή τις προφορικές μαρτυρίες ανθρώπων που είχαν ομόφυλες ερωτικές σχέσεις την εποχή εκείνη. Οι προφορικές μαρτυρίες αλλά και λαϊκά τραγούδια της εποχής, όπως θα δούμε παρακάτω, αποτέλεσαν την κυριότερη πηγή πληροφοριών για τις καθημερινές/λαϊκές αντιλήψεις για την «ομοφυλοφιλία». Η έρευνα για το (ομο)σεξουαλικό έγκλημα τον Αύγουστο του 1957 αποτελεί μέρος μιας ευρύτερης έρευνας που πραγματοποιώ από το 2014 με θέμα την ανδρική «ομοφυλοφιλία» στις δεκαετίες 1950-1970.

6. Στο ίδιο, σ. 118-119.

7. Karma Lochrie, *Covert Operations: The Medieval Uses of Secrecy*, University of Pennsylvania Press, 1999.

8. B.A. D.A. Miller, *The Novel and the Police*, University of California Press, 1988, σ. 207.

Έγκλημα στον Κολωνό

ΤΟ ΒΡΑΔΥ ΤΗΣ 13ΗΣ ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1957, εν μέσω καύσωνα που ταλαιπωρεί τους Αθηναίους, ο Ιωάννης Κουκουλές,⁹ σαράντα πέντε ετών, παντρεμένος και με ένα παιδί, υπάλληλος στους σιδηροδρόμους Πελοποννήσου, δολοφονείται με δεκαεννιά μαχαιριές. Το έγκλημα έχει διαπραχθεί στο σπίτι του Ιωάννη Κουκουλέ, που βρίσκεται σε μια γειτονιά της Αθήνας, τον Κολωνό, κατά την απουσία της γυναίκας του και της κόρης του ζευγαριού, που παραθέριζαν στα λουτρά του Καϊάφα, όπου θα πήγαινε την άλλη μέρα και ο ίδιος ο Κουκουλές. Το πτώμα του ανακαλύπτεται την επόμενη μέρα από συναδέλφους του, οι οποίοι ανησύχησαν, επειδή ο Κουκουλές δεν είχε πάει στη δουλειά του, αν και έπρεπε να «κλείσει» το ταμείο. Το έγκλημα χαρακτηρίζεται από τον αθηναϊκό Τύπο ως «περίεργο», «σκοτεινό», «μυστηριώδες» για πολλούς λόγους. Ο Κουκουλές ήταν ντυμένος μόνο με τα εσώρουχά του το βράδυ του φόνου και, αν και δέχτηκε δεκαεννιά μαχαιριές, η πενταμελής οικογένεια που νοίκιαζε τα διπλανά δωμάτια και κοιμόταν με ορθάνοιχτα παράθυρα λόγω του καύσωνα, δεν είχε ακούσει καμία φωνή του γείτονά τους, παρά μόνο έναν μικρό θόρυβο από την πτώση ενός αντικειμένου, την οποία απέδωσε στο γεγονός ότι ο Κουκουλές είχε τη συνήθεια να «κυνηγάει» γάτες τα βράδια. Επιπλέον, αποκλείονται ως ενδεχόμενα κίνητρα η ληστεία, αφού ο Κουκουλές δεν είχε χρήματα, και μάλιστα είχε δανειστεί μερικά την προηγούμενη μέρα από τον γυναικάδελφό του, καθώς και άλλα κίνητρα, όπως η ερωτική αντιζηλία, οικονομικές διαφορές μεταξύ συγγενών, κλπ. Έτσι, η Γενική Ασφάλεια θέτει το ερώτημα μήπως το έγκλημα ήταν ομοσεξουαλικό, δηλαδή μήπως ο Κουκουλές ήταν «σεξουαλικά διεστραμμένος», «ανώμαλος» τύπος, και διήγε «διπλήν ζωή», σύμφωνα με τις εφημερίδες. Με αφορμή τον φόνο του Ι. Κουκουλέ οι εφημερίδες γράφουν και για έναν παρόμοιο φόνο που είχε γίνει το 1954 στο Αιγάλεω με θύμα τον Κλωντ Ματιέ, έναν ελληνογάλλο καθηγητή γαλλικών. Σύμφωνα με τις εφημερίδες, ο Ματιέ είχε δολοφονηθεί από έναν από τους άντρες με τους οποίους είχε σεξουαλικές σχέσεις επί πληρωμή. Ο δολοφόνος του Ματιέ δεν είχε βρεθεί και οι εφημερίδες πιθανολογούν ότι είναι ο ίδιος με εκείνον του Ι. Κουκουλέ, λόγω του «βορβορώδους» χαρακτήρος των δύο εγκλημάτων.¹⁰

Ωστόσο, στις δέκα μέρες μετά το έγκλημα οι εφημερίδες φαίνεται να περιθωριοποιούν, να «αγνοούν» τη σεξουαλική εκδοχή του εγκλήματος,¹¹ το οποίο

9. Παρά το γεγονός ότι τα ονόματα των πρωταγωνιστών της υπόθεσης του εγκλήματος στον Κολωνό είχαν δημοσιευτεί την εποχή εκείνη στις εφημερίδες και ήταν γνωστά και τις δεκαετίες που ακολούθησαν, στο άρθρο αυτό αναγκάζομαι να χρησιμοποιήσω ψευδώνυμα λόγω του νόμου 4624/19 για τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα. Ευχαριστώ την Λίλιαν Μήτρου για τις νομικές συμβουλές της.

10. «Άσχετο το έγκλημα Ματιέ με του Κουκουλέ», εφ. *Βραδυνή*, 31.8.1957.

11. Παρόλο που είχε βρεθεί πετσέτα με κηλίδες από σπέρμα κάτω από το μαξιλάρι του Κου-

θεωρούν «σπάνιο για την Ελλάδα»,¹² «άγνωστο στο ελληνικό ήθος»,¹³ και να επινοούν άλλες εκδοχές, να κατασκευάζουν μη σεξουαλικές πλοκές της υπόθεσης, όπως ότι ο Κουκουλές ήταν παλαιό και πλέον ανενεργό μέλος του ΚΚΕ και ο δολοφόνος ήταν δρων στέλεχος του παράνομου ΚΚΕ,¹⁴ ή ότι το έγκλημα διαπράχθηκε από τον γυναικάδελφο του δολοφονηθέντος, ο οποίος επιχείρησε

κουλέ. Η σύζυγος ισχυρίστηκε ότι ήταν δική της η πετσέτα, αλλά αυτό απορρίφθηκε επειδή έλειπε σαράντα πέντε μέρες στην εξοχή, «Ενισχύεται η άποψις ότι ο Ι. Κ. έπεσε θύμα σεξουαλικού εγκληματίου», εφ. Αυγή, 20.8.1957.

12. Στο ίδιο.

13. Γεώργιος Φτέρης, «Το έγκλημα και οι ευθύνες. Ανάγκη ριζικής αντιδράσεως», εφ. Το Βήμα, 27.8.1957. Στο άρθρο του ο Γ. Φτέρης συνδέει τον πρωτόγνωρο, μη «ελληνικό» χαρακτήρα του εγκλήματος αυτού αλλά και την ύπαρξη, συγκρότηση «σκοτεινών» περιθωριακών πληθυσμών με την ανωνυμία της σύγχρονης Αθήνας, η οποία έχει εξελιχθεί, σύμφωνα με τον συγγραφέα, σε μία δυτικού-βορειοαμερικάνικου αλλά και ευρωπαϊκού τύπου μεγαλούπολη. Γράφει χαρακτηριστικά ο δημοσιογράφος: «Η Αθήνα, με την έκταση που έλαβε και με τους λαβυρίθους που εδημιούργησε, έγινε μεγαλούπολις του Αμερικανικά επικίνδυνου τύπου, όπου οι ανώμαλοι –και υπάρχουν όπως λένε 2500 επισημασμένοι ανώμαλοι στην Αθήνα– μπορούν να κάνουν δύο ζωές, χωρίς αυτές να εφάπτονται σε κανένα σημείο. Αυτό το βάθος, αυτό το σκοτεινό βάθος που επήρε η Αθηναϊκή ζωή, την τοποθετεί αστυνομικά σε πλαίσια αντίστοιχα προς αυτά όπου ετοποθετούσαμε ως τώρα το Σικάγο, το Παρίσι και το Λονδίνο, με εγκληματικές δυνατότητες κάθε λογής και με μάζες πληθυσμού σκοτεινές, μυστηριώδεις και ετερόκλιτες». Η ανωνυμία της μεγαλούπολης αντιδιαστέλλεται με μια παρελθοντική και «πρωτόγονη» Αθήνα, όπου υπήρχε αλληλογνωριμία των κατοίκων και «διαφανής κοινωνική συγκρότηση». Για τον εξαστισμό, την «ελληνικότητα» και τον φονικό ανδρισμό στη μεταπολεμική Ελλάδα βλ. Έφη Αβδελά, «Άντρες που σκοτώνουν: ανεπιθύμητοι ανδρισμοί και οι αντιφάσεις του εξευρωπαϊσμού στη μεταπολεμική Ελλάδα», στο Γ. Γκότση - Α. Διαλέτη - Ε. Φουρναράκη (επιμ.), *Το φύλο στην ιστορία: αποτιμήσεις και παραδείγματα*, εκδόσεις Ασίνη, 2015, σ. 339-362. Η αναφορά αυτή στην μη «ελληνικότητα» του ομοσεξουαλικού εγκλήματος πιθανόν ανάγεται και στη διάδοση των φυλετικών ιδεολογιών στην Ελλάδα την εποχή εκείνη αλλά και νωρίτερα. Ενδεικτικά, ο εισαγγελέας Ανηλίκων Πειραιώς Παναγιώτης Ηλιάδης διαχώριζε την «ελληνική φύση και την ελληνική ψυχή» από την «ξενική ρίζαν» των άγριων εγκλημάτων της εποχής. Βλ. Έφη Αβδελά, «Φυλετισμός και ευγονική στην ελληνική εγκληματολογία», στο Έ. Αβδελά - Δ. Αρβανιτάκης - Ε. Α. Δελβερούδη - Ε. Ματθιόπουλος - Σ. Πετμεζάς - Τ. Σακελλαρόπουλος (επιμ.), *Φυλετικές θεωρίες στην Ελλάδα: προσλήψεις και χρήσεις στις επιστήμες, την πολιτική, τη λογοτεχνία και την ιστορία της τέχνης κατά τον 19ο και 20ό αιώνα*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης και εκδόσεις Φιλοσοφικής Σχολής Πανεπιστημίου Κρήτης, 2017, σ. 168. Τέλος, ειδικότερα η «κατ' εξαίρεση» ομοφυλοφιλία δεν θεωρείται ελληνικό φαινόμενο, αφού όπως παρατηρεί μια δεκαετία μετά ο νομικός Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, «εις τας μεσογειακάς ειδικώς και λατινικάς χώρας [υπάρχει] σχετικώς περιορισμένη διάδοσις της ομοφυλοφιλίας». Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, *Τα εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν*, εκδόσεις Αφοί Π. Σάκκουλα, 1967, σ. 99.

14. Παρόλο που στον λόγο του Τύπου δεν υπάρχει, τουλάχιστον ρητή, ταύτιση εγκλήματος και Αριστεράς, ωστόσο, εκτός από το κομμουνιστικό παρελθόν του Κουκουλέ, γίνεται αναφορά και στη συμμετοχή του Καραμήτρου στον ΕΛΑΣ. «Ο παρωμένος και ψυχρός δολοφόνος αφηγείται με καταπληκτική απάθεια την σκηνή της δολοφονίας του σιδηροδρομικού Ι. Κουκουλέ», εφ. Βραδυνή, 26.8.1957.

να ληστέφει τον τελευταίο. Από την Ασφάλεια επιστρατεύεται και ένα μέντιουμ, η Ελένη Κικίδου, που χρησιμοποιεί τη φωτογραφία του Κουκουλέ για να μαντέψει το πρόσωπο του δολοφόνου, ο οποίος, σύμφωνα με την Κικίδου, είναι ένας άλλος υπάλληλος των σιδηροδρόμων.¹⁵ Ο μόνος που επιμένει στη σεξουαλική εκδοχή του εγκλήματος είναι ο γνωστός και από την υπόθεση Λαμπράκη ιατροδικαστής Δημήτριος Καφάσκης, παρόλο που κι εκείνος δεν αποκλείει άλλες, μη σεξουαλικές εκδοχές του.¹⁶ Σε όλες τις δημοσιεύσεις τονίζεται το προφίλ του Ι. Κουκουλέ ως ενάρετου, άφογου οικογενειάρχη, που φρόντιζε την οικογένειά του και δεν πήγαινε με «παρδαλές», αλλά και ως «κλειστού τύπου».

Όσπου, τα ξημερώματα του Σαββάτου, 25 Αυγούστου, συλλαμβάνεται ο δολοφόνος του Κουκουλέ. Ονομάζεται Θωμάς Καραμήτρος, είναι σαράντα οκτώ χρονών, οικοδόμος, παντρεμένος και πατέρας πέντε παιδιών, ο οποίος και ομολογεί. Η σύλληψη του Καραμήτρου έγινε δυνατή χάρη στο ρολόι χειρός του Κουκουλέ, το οποίο ο Καραμήτρος είχε κλέψει μετά τον φόνο. Το ρολόι, μάρκας Κρεασιόν, είχε κυκλοφορήσει σε περιορισμένο αριθμό αντιτύπων στην Ελλάδα, τα οποία ήταν αριθμημένα. Ο Καραμήτρος πούλησε το ρολόι σε έναν αργυραμοιβό στην Ομόνοια, ο οποίος ζήτησε από τον Καραμήτρο το όνομά του, όπως ήταν υποχρεωμένος από τον νόμο στην περίπτωση αγοραπωλησίας τέτοιων ρολογιών. Ο Καραμήτρος διατηρούσε εδώ κι έναν μήνα «ανηθίκους σχέσεις»¹⁷ με τον Κουκουλέ. Στις συνομιλίες του με τους δημοσιογράφους περιγράφει τη σχέση τους και την τελευταία ερωτική τους συνάντηση, καθώς και τους λόγους για τους οποίους σκότωσε τον Κουκουλέ.

Ο Καραμήτρος γνωρίστηκε με τον Κουκουλέ σε χώρους όπου σύχναζαν άνθρωποι «αυτού του είδους»,¹⁸ και πιο συγκεκριμένα στα ουρητήρια της πλατείας Συντάγματος. Μετά από αρκετές συναντήσεις σε εξωτερικούς, υπαίθριους χώρους, κατά τις οποίες ο Καραμήτρος «ασελγούσε» στον Κουκουλέ, κανόνισαν τη μοιραία συνάντησή τους εκείνη την Τρίτη το βράδυ στο σπίτι του τελευταίου. Ας σημειωθεί ότι σύμφωνα με τις εφημερίδες αλλά και τον ίδιο τον Καραμήτρο, ο Κουκουλέ «χαρτζηλίκωνε» τον εραστή του. Η συνάντηση κανονίστηκε το βράδυ, μια ώρα κατά την οποία οι γείτονες δεν θα έβλεπαν τον Καραμήτρο να μπαίνει στο σπίτι του Κουκουλέ. Σύμφωνα με τον Καραμήτρο, κατά τη συνάντηση αυτή επιχείρησε να «ασελγήσει» στον Κουκουλέ

15. «Η Αστυνομία έχει ήδη εις χείρας της τον στυγερόν δολοφόνον του Κουκουλέ. Συνελήφθη ως ύποπτος του φόνου κινούμενος υπάλληλος των Σ.Π.Α.Π.», εφ. *Απογευματινή*, 23.8.1957.

16. «Ο δολοφονηθείς Ι. Κουκουλές ήτο παλαιόν στέλεχος του Κ.Κ.Ε.», εφ. *Απογευματινή*, 22.8.1957, και «Πώς επετεύχθη υπό της αστυνομίας η σύλληψις του δολοφόνου του Ι. Κουκουλέ», εφ. *Απογευματινή*, 26.8.1957.

17. «Διελουκάνθη το έγκλημα του Κολωνού και συνελήφθη ο φονεύς του Ι. Κουκουλέ», εφ. *Ελευθερία*, 25.8.1957.

18. «Πρόεκυψαν ενδείξεις ότι ο Θ. Καραμήτρος είνε ο δολοφόνος και του Ματιέ», εφ. *Απογευματινή*, 26.8.1957.

αλλά εκσπερμάτωσε πρόωρα, πριν τη διείσδυση. Τότε, σύμφωνα με τον Καραμήτρο, ο Κουκουλές του ζήτησε να «ασελγήσει» κι αυτός στον Καραμήτρο. Ο τελευταίος αρνήθηκε και ο Κουκουλές πήρε ένα μαχαίρι για να τον αναγκάσει να δεχτεί. Ακολούθησε μικρή συμπλοκή και ο Καραμήτρος τον σκότωσε. Ο λόγος που επικαλέστηκε για τη δολοφονία του Κουκουλέ δεν έγινε δεκτός από την Ασφάλεια και τις εφημερίδες, ούτε και αργότερα από το δικαστήριο. «Τέλος δεν δύναται να θεωρηθή πιθανόν ότι το θύμα ηξίωσε κατά τον ρηθέντα τρόπον, να ασελγήση επί του θύτου, αφού κατ' αυτόν τούτον τον κατηγορούμενον ο παθών ουδέποτε έως τότε προέβαλε τιοαύτην αξίωσιν, αλλά περιωρίζετο εις το ν' αυνανίζεται, οσάκις υφίστατο την παρά φύσιν ασελγειαν».¹⁹

Μετά την αποκάλυψη του εγκλήματος ως (ομο)σεξουαλικού και τις πρώτες σκανδαλοθηρικές, «κίτρινες» περιγραφές της σχέσης των δύο ανδρών από τις εφημερίδες, ο εισαγγελέας διατάσσει την απαγόρευση κάθε αναφοράς στον Τύπο για την υπόθεση αυτή. Ο Θωμάς Καραμήτρος καταδικάζεται τον Νοέμβριο του 1957 από το Πενταμελές Εφετείο σε θάνατο, για ληστεία μετά φόνου, και εκτελείται «διά τουφεκισμού» στην Αίγινα, τον Ιούνιο του επόμενου χρόνου, αφού προηγουμένως είχε απορριφθεί από το Συμβούλιο Χαρίτων αίτημά του να μην εκτελεσθεί λόγω πολυτεχνίας.

Λαϊκές και επίσημες αντιλήψεις για την «ομοφυλοφιλία»

ΑΠΟ ΤΟΝ ΛΟΓΟ ΤΩΝ ΕΦΗΜΕΡΙΔΩΝ, δηλαδή των δημοσιογράφων που γράφουν για τον φόνου του Ι. Κουκουλέ και των ειδικών πραγματογνωμόνων από τους οποίους παίρνουν συνεντεύξεις, καθώς και από τον λόγο του δικαστηρίου, όπως αυτός καταγράφεται στη δικαστική απόφαση, αναδεικνύονται επίσημες αντιλήψεις της εποχής για την ομοφυλοφιλία. Ο όρος «ομοφυλοφιλία» δεν χρησιμοποιείται ποτέ για να χαρακτηρίσει την ερωτική σχέση μεταξύ του Ι. Κουκουλέ και του Θ. Καραμήτρο. Χρησιμοποιούνται όροι οι οποίοι, αν και είναι εκ πρώτης όψεως ψυχιατρίζοντες, εντούτοις αποτελούν μάλλον εκφράσεις ηθικής απέχθειας παρά ψυχιατρικές διαγνώσεις, για να χρησιμοποιήσω την αντιδιαστολή της Regina Kunzel.²⁰ Η Kunzel χρησιμοποιεί αυτή την αντιδιαστολή για να αναλύσει τον νόμο Miller ή τον Δημόσιο νόμο 615 και να περιγράψει την ιατρικοποίηση της ποινικής δίωξης της ομοφυλοφιλίας στην Αμερική το 1948, με την ανάδειξη της ιατρικής αυθεντίας ως αρμόδιας για την καταστολή της ομοφυλοφιλίας. Έτσι, αντί των όρων –αλλά και μερικές φορές ταυτόχρονα με τους όρους– της καθομιλουμένης (vernacular), όπως τους χα-

19. Πρακτικά δίκης 13 και 14.11.1957, σ. 21, Γενικά Αρχεία Κράτους, τόμοι ΜΟΔ, έτος 1957, Αθήνα.

20. Regina Kunzel, «Sex Panic, Psychiatry, and the Expansion of the Carceral State», στο D.M. Halperin - T. Hoppe (επιμ.), *The War on Sex*, Duke University Press, 2017, σ. 229-247.

ρακτηρίζει η Kunzel, «σεξουαλικά ανώμαλος» και «διστραμμένος» αναδύεται και χρησιμοποιείται ο ιατρικός όρος «σεξουαλικός ψυχοπαθής» (sexual psychopath). Ο «σεξουαλικός ψυχοπαθής» θεωρείται από τον νόμο Miller περισσότερο ως ασθενής παρά ως κατηγορούμενος, ο οποίος πρέπει να αντιμετωπιστεί με θεραπεία και όχι με φυλάκιση.²¹ Σε αντίθεση με τον ιατρικό λόγο του νόμου Miller, ο λόγος των εφημερίδων και του δικαστηρίου στην υπόθεση Κουκουλέ-Καραμήτρου θεωρεί τα υποκείμενα της συγκεκριμένης σχέσης και γενικότερα των ομόφυλων ερωτικών σχέσεων περισσότερο διστραμμένα, ανώμαλα, παρά άρρωστα. Όπου υπάρχουν αναφορές στην «υγεία», ο όρος αυτός χρησιμοποιείται με τη μεταφορική, ηθική έννοιά του. Πρόκειται για την «ηθική υγεία της συντριπτικής πλειονότητας του κοινωνικού οργανισμού»,²² η οποία απειλείται από τον «κίνδυνο μολύνσεως» της από τον βούρκο²³ της «βορβορώδους»²⁴ «ανωμαλίας», «διαστροφής». Εκτός από τους πιο συχνά επαναλαμβανόμενους όρους «ανωμαλία/ανώμαλοι» και «διαστροφή», χρησιμοποιούνται έννοιες που ερμηνεύουν τα ευρήματα του εγκλήματος με όρους «σεξουαλικής διαστροφής». Έτσι, οι αλλεπάλληλες μαχαιριές που κατάφερε ο Θωμάς Καραμήτρος εναντίον του Ιωάννη Κουκουλέ ερμηνεύονται με βάση τη «σαδιστική διαστροφή», το «σαδιστικόν πάθος» του Καραμήτρου.

Σύμφωνα με τα δημοσιεύματα των εφημερίδων, ο δολοφόνος του Κουκουλέ συγκαταλέγεται στους «ενεργητικούς αλγολάγνους» ή «σαδιστές». Οι σεξουαλικές αυτές κατηγορίες που χρησιμοποιούν οι δημοσιογράφοι της εποχής, προέρχονται από την επιστήμη της ιατροδικαστικής.²⁵ Έτσι, αρκετά συχνά δημοσιεύονται και συνεντεύξεις ιατροδικαστών, κυρίως του Δ. Καψάσκη. Λέει λοιπόν ο Καψάσκης στη συνέντευξή του στην *Απογευματινή*: «Στα σεξουαλικά εγκλήματα υπάρχουν παρόμοιες περιπτώσεις. Αρχίζουν με μια σειρά επιπόλαιων τραυμάτων και τέλος δίδεται το καίριον πλήγμα. Όλοι αυτοί οι άνθρωποι έχουν την ιδιαίτερη ψυχασύνθεσί τους».²⁶ Η ερμηνεία αυτή δεν οφείλεται τόσο στην πράξη του μαχαιρώματος, αλλά στη θεώρηση και ταξινόμηση της ομοφυλοφιλίας αυτής καθαυτή ως διαστροφής, μαζί με τις άλλες σεξουαλικές διαστροφές, από τον ιατροδικαστικό λόγο.²⁷

21. Η ψήφιση του νόμου αυτού θεωρήθηκε ένδειξη νεωτερικότητας και προόδου. Ωστόσο, όπως παρατηρεί η Kunzel, ο νόμος αυτός επέκτεινε την καταστολή της ομοφυλοφιλίας, αφού συμπεριέλαβε και περιπτώσεις οι οποίες θεωρούνταν με τα σύγχρονα κριτήρια επικίνδυνη σεξουαλική ψυχοπάθεια αλλά δεν ενέπιπταν στην παλαιότερη ποινική νομοθεσία. Kunzel, «Sex Panic, Psychiatry», *ό.π.*, σ. 233.

22. «Ο βούρκος», *εφ. Εμπρός*, 31.8.1957.

23. Στο ίδιο.

24. «Άσχετο το έγκλημα Ματιέ με του Κουκουλέ», *ό.π.*

25. «Περιπλέκεται μυστηριωδώς το έγκλημα του Κολωνού», *εφ. Βραδυνή*, 24.8.1957.

26. «Ο δολοφονηθείς Ι. Κουκουλές ήτο παλαιόν στέλεχος του Κ.Κ.Ε.», *ό.π.*

27. Η αλγολαγνεία είναι ευρέως διαδεδομένος όρος στις ιατροδικαστικές και ψυχιατρικές με-

Ήδη από τα τέλη του 19ου αιώνα και μέχρι σήμερα, η ιατροδικαστική στην Ελλάδα, συνδυάζοντας γνώσεις από την ιατρική και άλλες επιστήμες, εκτός από τις νεκροψίες ασχολούνταν και με πολλά άλλα ζητήματα, όπως τα αναφερόμενα «εις την λειτουργίαν της γενέσεως», δηλαδή σε ζητήματα που σχετίζονταν, ανάμεσα στα άλλα, και με την προσβολή της αιδούς και την προσβολή ηθών. Επιπλέον, όπως επισημαίνει η Δέσπω Κριτσωτάκη για την περίπτωση του ερμαφροδιτισμού, οι ιατροδικαστές καλούνταν σε δικαστικές υποθέσεις προκειμένου να ανευρεθεί το «αληθινό γένος» των ερμαφρόδιτων.²⁸ Κατ' αντιστοιχία με την ιατροδικαστική εξέταση για «διάγνωση» του ερμαφροδιτισμού, στην περίπτωση της υπόθεσης Κουκουλέ-Καραμήτρου οι ιατροδικαστές κλήθηκαν προκειμένου να γνωμοδοτήσουν, στο πλαίσιο της αναζήτησης των αιτιών του εγκλήματος, για τον σεξουαλικό ή μη χαρακτήρα του εγκλήματος και τη σεξουαλική ταυτότητα του θύματος αλλά και του δράστη μετά τη διαλεύκανση του εγκλήματος. Έτσι, σε συνεντεύξεις του ο Καψάσκης ερωτάται από τους δημοσιογράφους, μετά την ανεύρεση του πτώματος του Κουκουλέ, αν εκείνο το βράδυ «είχε προηγηθεί σεξουαλική διασκέδασις»²⁹ και, μετά τη σύλληψη του δολοφόνου του Κουκουλέ, αν ο Καραμήτρος είναι «ανώμαλος», με τον ιατροδικαστή να απαντά ότι «δεν παρουσιάζει φυσιολογικώς καμία ανωμαλία».³⁰

λέτες της εποχής. Ο όρος αυτός χρησιμοποιείται για να περιγράψει την, κυρίως ανδρική, διαστροφή της πρόκλησης άλγους στο γενετήσια ποθούμενο πρόσωπο και θεωρείται παραλλαγή ή ταυτίζεται με τον σαδισμό. Βλ. Μ. Γ. Στριγγάρης, *Ψυχιατροδικαστική: ψυχοβιολογική και ψυχοπαθολογική εγκληματολογία*, Εκδόσεις Κουλτούρα, 1947, σ. 132. Επίσης, η αλγολαγνεία και ο σαδισμός αναλύονται μαζί με την ομοφυλοφιλία, ή μάλλον την παιδεραστία, ως «σεξουαλικά διαστροφικά» ή ως «διαταραχές στις ορμήσεις και τα ορμέψυτα». Κωνσταντίνος Ηλιάκης, *Ιατροδικαστική*, τ. 2, Τύποις: Σωτ. Δ. Σπυρόπουλου, 1963, σ. 1062-1120.

28. Δέσπω Κριτσωτάκη, «Ιατρική και ερμαφροδιτισμός στην Ελλάδα», στο Δ. Βασιλειάδου - Π. Ζεστανάκης - Μ. Κεφαλά - Μ. Πρέκα (επιμ.), *(Αντι)μιλώντας στις βεβαιότητες. φύλα, αναπαραστάσεις, υποκειμενικότητες*, ΟΜΙΚ, 2013, σ. 205. Για τη σύγχρονη ιατροδικαστική βλ. Χρήστος Κουρούτζας, *Εγκληματολογία της γενετικής*, Εκδόσεις Πεδίο, 2018.

29. «Ο δολοφονηθείς Ι. Κουκουλές ήτο παλαιόν στέλεχος του Κ.Κ.Ε.», ό.π. Στο βιβλίο του ο ιατροδικαστής Κωνσταντίνος Ηλιάκης αφιερώνει αρκετές σελίδες στην ιατροδικαστική εξέταση και διάγνωση της «σοδομίας» ή «συνουσίας διά του απευθυσμένου», όπως την αποκαλεί ο ίδιος, σε ζωντανούς (*Ιατροδικαστική*, ό.π., σ. 1095-1119). Επίσης ο Ηλιάκης αναφέρεται και στην εξέταση του ενεργητικού παιδεραστή. Βλ. και εδώ, σημ. 40.

30. «Πώς επετεύχθη υπό της αστυνομίας», ό.π. Η αναζήτηση της «παθολογίας», «ανωμαλίας», στον ανθρωπολογικό τύπο του εγκληματία φαίνεται να αντλεί από τις θεωρίες του Λομπρόζο και της ιταλικής θετικιστικής σχολής, οι οποίες ήταν διαδεδομένες στην ελληνική εγκληματολογική σκέψη με την «ήπια» όμως εκδοχή τους, δηλαδή εμπλουτισμένες με την κοινωνική και ψυχική διάσταση του εγκλήματος, βλ. Αβδελά, «Φυλετισμός και ευγονική στην ελληνική εγκληματολογία», ό.π. Την αντίληψη για το έγκλημα ως βιοκοινωνικό ή βιοψυχικό φαινόμενο ενστερνίζονται και ψυχίατροι όπως ο Μ. Γ. Στριγγάρης, του οποίου το βιβλίο έχει τον ενδεικτικό υπότιτλο «ψυχοβιολογική και ψυχοπαθολογική εγκληματολογία». Στριγγάρης, *Ψυχιατροδικαστική*, ό.π.

Επιπλέον, στην εφημερίδα *Απογευματινή* αναφέρεται ότι ο Καραμήτρος, λίγο μετά τη σύλληψή του, εξετάστηκε από τον ψυχίατρο και ιατροδικαστή Κωνσταντίνο Μιταυτσή.³¹

Σύμφωνα με τις ψυχιατρικές ή ψυχιατροδικαστικές πραγματογνωμοσύνες, όπως αυτές αποτυπώνονται στον λόγο των εφημερίδων αλλά και τα ιατροδικαστικά/ψυχιατρικά εγχειρίδια της εποχής, η σεξουαλική «διαστροφή» της ομοφυλοφιλίας θεωρείται ως «η πλέον συχνή» από όλες τις «διαστροφές» και «ιδιαιζώντως απεχθής λόγω των δυσμενών και πολλάκις καταστρεπτικών επί της ηθικής, κοινωνικής και επαγγελματικής υποστάσεως του ατόμου επιδράσεών της».³² Η ομοφυλοφιλία διακρίνεται σε ενεργητική και παθητική, και παίρνουν διάφορες ονομασίες: ο όρος «παιδεραστία» συνήθως χρησιμοποιείται για την ενεργητική, αν και σε ορισμένους συγγραφείς ο όρος αυτός χρησιμοποιείται γενικά για τη «σεξουαλική φιλομοφυλία», συμπεριλαμβανομένης και της παθητικής.³³ Η παθητική ομοφυλοφιλία ονομάζεται από μερικούς ψυχίατρους-ιατροδικαστές «ανδροφιλία»³⁴ και οι «εκ συγγενούς αιτίας και εκ συστήματος ασκούντες την “παθητικήν παιδεραστίαν”»³⁵ χαρακτηρίζονται ως «κίναιδοι». Στα περισσότερα (ψυχιατροδικαστικά εγχειρίδια οι «κίναιδοι» θεωρούνται ότι εκπροσωπούν τη «συγγενή παιδεραστία» ή τις «γνήσιες» περιπτώσεις «ανδροφιλίας», δηλαδή την παθητική ομοφυλοφιλία, η οποία οφείλεται είτε σε βιολογικούς παράγοντες, όπως «διαταραχάς των ενδοκρινικών αδένων, των γενετήσιων και της υποφύσεως κυρίως»,³⁶ είτε σε λόγους ψυχολογικούς, δηλαδή διαταραχής, της «κανονικής» ανδρικής γενετήσιας διαφοροποίησης.³⁷

Στο «σταμάτημα της ανδρικής διαφοροποίησης» και τη συνακόλουθη «παθολογική ροπή προς το όμοιο φύλο» θεωρούνται ότι συμβάλλουν οι παιδεραστές, δηλαδή οι ενεργητικοί ομοφυλόφιλοι, οι οποίοι «διαφθείρουν συχνά νεαρά άτομα κατά το μεταβατικό στάδιο της γενετήσιας διαφοροποίησης».³⁸ Στον κίνδυνο της «μετάδοσης» της ομοφυλοφιλίας ιδιαίτερα στους νέους θα αναφερθώ διεξοδικότερα παρακάτω. Προς το παρόν, ας σημειώσω εδώ ότι η

31. «Πέπλος μυστικότητος ερρίφθη επί των διεξαγομένων αναρίσεων διά την δολοφονίαν του Ι. Κουκουλέ», εφ. *Απογευματινή*, 27.8.1957.

32. Ηλιάκης, *Ιατροδικαστική*, ό.π., σ. 1093. Ο Στριγγάρης επίσης θεωρεί την ομοφυλοφιλία «πάθος, που κοινωνικά εξευτελίζει και υποκειμενικά γίνεται συχνά βασανιστικό». Στριγγάρης, *Ψυχιατροδικαστική*, ό.π., σ. 133.

33. Γρηγόριος Κατσάς, «Η σεξουαλική φιλομοφυλία: σημασία ταύτης, προληπτικά θεραπευτικά μέσα», *Αστυνομικά Χρονικά*, τ. 105 (1957), σ. 5089-5091.

34. Στριγγάρης, *Ψυχιατροδικαστική*, ό.π., σ. 133.

35. Κατσάς, «Η σεξουαλική φιλομοφυλία», ό.π., σ. 5089.

36. Στο ίδιο.

37. *Ψυχιατροδικαστική*, ό.π., σ. 29, 134.

38. Στο ίδιο, σ. 29.

χρήση του όρου «παιδεραστία» για την ενεργητική κυρίως ομοφυλοφιλία, αλλά και μερικές φορές γενικότερα για την ομοφυλοφιλία, αντιστοιχεί στην ευρεία διάδοση των ερωτικών σχέσεων μεταξύ νεαρών αγοριών και μεγαλύτερων ανδρών, των λεγόμενων «κωλομπαράδων» στην ελληνική κοινωνία, κατά τη δεκαετία του 1950³⁹ αλλά και, όπως φαίνεται, πολύ νωρίτερα, κατά τον 19ο αιώνα.⁴⁰

Εκτός από τους «εκ συγγενούς διαστροφής» υπάρχουν και οι «εκ συγκυρίας»⁴¹ ή επίκτητοι ομοφυλόφιλοι, οι οποίοι μπορεί να είναι είτε ενεργητικοί είτε παθητικοί. Ωστόσο, στον ιατροδικαστικό λόγο διαφαίνεται ότι η «παιδεραστία», δηλαδή η ενεργητική ομοφυλοφιλία, φαίνεται να είναι περισσότερο επίκτητη, συγκυριακή, από την παθητική ομοφυλοφιλία. Η συγκυρία αυτή μπορεί είναι ο «κορεσμός στις κανονικές γενετήσιες ανάγκες ή μακροχρόνια γενετήσια ανάγκη στις φυλακές, στρατόπεδα συγκέντρωσης, εσωτερικά σχολεία, εκστρατείες, ναυτικό».⁴²

Η διάκριση αυτή, μεταξύ επίκτητης ενεργητικής ομοφυλοφιλίας και γνήσιας παθητικής ομοφυλοφιλίας, διαφαίνεται και στον λόγο των εφημερίδων αλλά και στην απόφαση του δικαστηρίου. Έτσι, ενώ οι δημοσιογράφοι μιλούν για κόσμο ανωμάτων γενικότερα, ωστόσο θεωρούν ανώμαλο κυρίως τον Ιωάννη Κουκουλέ, ενώ ο Καραμήτρος θεωρείται ότι είναι «χυδαίος τύπος του πεζοδρομίου»⁴³ ή ότι απλώς εκμεταλλεύτηκε την «ανωμαλία» αυτή του Κουκουλέ για οικονομικούς λόγους. Παραθέτω: «Το έγκλημα οφείλεται εις σεξουαλικάς ανωμαλίας του θύματος Ιωάννη Κουκουλέ και εις εκμετάλλευσιν τούτων εκ μέρους του Καραμήτρου».⁴⁴ Η αντίληψη αυτή αποτυπώνεται και στην απόφαση του δικαστηρίου:

«Τω όντι ο παθών ετύγχανεν ανώματος αλλά είχε σαφή αντίληψιν της βαρύτητος του πράγματος και απέκρυπτε τούτο επιμελώς από τους οικείους, τους συγγενείς, τους περίοικους, τους φίλους και τους συναδέλφους του. Δι' όλους αυτούς ήτο πολύ καλός υπάλληλος, συνετός και υποδειγματικός οικογενειάρχης. Μόνον υπό του μάρτυρος και κλητήρος των ΣΠΑΠ Κων. Κε-

39. Οι διαγενεακές αυτές ερωτικές συναντήσεις λάμβαναν χώρα κυρίως σε κινηματογράφους όπως το *Σινεάκ*, που πρόβαλλαν παιδικά έργα και «επίκαιρα».

40. Ο νεαρός γερμανός νομικός Gustav Geib, κυβερνητικός αξιωματούχος την εποχή του Όθωνα, επισημαίνει το 1835 την ευρεία διάδοση της «παιδεραστίας» στην Ελλάδα, λέγοντας ότι είναι «ένα φαινόμενο τόσο ριζωμένο και τόσο δεμένο με την ύπαρξη και τη νοοτροπία του λαού ώστε η νομοθεσία να μην μπορεί να ελπίζει ποτέ ότι θα μπορούσε να έχει οποιαδήποτε επιρροή». Gustav Geib, *Παρουσίαση της κατάστασης του δικαίου στην Ελλάδα στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας και ως τον ερχομό του βασιλιά Όθωνα Α΄*, Γκοβόστης, χ.χ., σ. 111.

41. Κατσάς, «Η σεξουαλική φιλομοφιλία», ό.π., σ. 5089.

42. Στριγγάρης, *Ψυχιατροδικαστική*, ό.π., σ. 133.

43. «Ο δολοφόνος ιστορεί το κακούργημά του», εφ. *Βραδυνή*, 26.8.1957.

44. Στο ίδιο.

φαλά είχεν ακουσθή προ τριετίας άτομον τι να χαρακτηρίζει μεταξύ άλλων ως θηλυπρεπή και τον παθόντα Ιωάννη Κουκουλέ. Δεν ηδυνήθη όμως να κατανικήση πλήρως την κατέχουσαν αυτόν διαστροφήν, ένα δε περίπου μήνα προ της πράξεως απετάθη προς ικανοποίησιν αυτής, εις τον μέχρι τότε άγνωστόν του κατηγορούμενον Θωμά Καραμήτρο. Ούτος είναι ηλικίας 48 ετών, έγγαμος και πατήρ πέντε τέκνων, αλλά διεφθαρμένος ηθικώς και εδέχθη την ανωτέρω πρότασιν ασμένως έναντι ανταλλάγματος χρηματικού». ⁴⁵

Η διάκριση αυτή αντιστοιχεί σε εκείνη μεταξύ «άντρα» και «πούστη/αδελφής», που υπήρχε στις ανεπίσημες, καθημερινές, αντιλήψεις για τις ανδρικές ομοσεξουαλικές σχέσεις. «Άντρας» θεωρείται εκείνος που είναι αρρενωπός στην εμφάνιση και έχει τον «ενεργητικό» ρόλο στη σεξουαλική πράξη. Αντίθετα, «πούστης/αδελφή» θεωρείται εκείνος που έχει τον «παθητικό» ρόλο στη συνουσία και είναι θηλυπρεπής στην εμφάνιση. Βέβαια, λόγω του έντονου κοινωνικού στιγματισμού του «πούστη/αδελφής» λίγοι ήταν εκείνοι οι άντρες που ήταν θηλυπρεπείς, αφού μέσω της θηλυπρέπειας θα δημοσιοποιούσαν τις παθητικές σεξουαλικές πρακτικές τους. Από τις δύο αυτές κατηγορίες μόνο ο πούστης/αδελφή θεωρούνταν «ομοφυλόφιλος», ή μάλλον μη «άντρας», ενώ ένας «άντρας» δεν θεωρείται και δεν στιγματίζεται από τον κοινωνικό περίγυρο ως «ομοφυλόφιλος», δηλαδή «πούστης/αδελφή». Επιπλέον, ο «άντρας» θεωρείται ότι έχει σεξουαλικές σχέσεις και με γυναίκες, αφού ως άντρας ενεργεί σεξουαλικά ανεξαρτήτως του βιολογικού φύλου του εταίρου του. Γενικότερα, στις ανεπίσημες, καθημερινές αντιλήψεις οι άνδρες δεν διακρίνονται σε «ετεροφυλόφιλους» και «ομοφυλόφιλους», αφού η σεξουαλική συμπεριφορά και ταυτότητα ενός άνδρα –αλλά και μιας γυναίκας– εννοιολογείται με βάση την κατηγορία του φύλου στο οποίο αυτός θεωρείται ότι ανήκει, και όχι την κατηγορία της επιλογής του φύλου του σεξουαλικού εταίρου.

Η συνύπαρξη αυτή ομόφυλης και ετερόφυλης σεξουαλικής δραστηριότητας αποτυπώνεται στη συνέντευξη του Θωμά Καραμήτρου στον αστυνομικό συντάκτη της Βραδυλής Βεν. Α. Ζερβέα:

Δ: Ενώ ικανοποιούσες το ελάττωμα που έχεις με ομοφύλους σου, μπορούσες και πήγαινες και με γυναίκες; Οι αστυνομικοί μου είπαν ότι διατηρούσες και φιλενάδα.

Χ.: Είμαι ικανός και για τα δύο. Και την γυναίκα μου ακόμα ικανοποιούσα ώστε να μην μου παραπονιέται.

Δ: Είχες άλλες γνωριμίες εκτός του Κουκουλέ;

Χ.: Όπου κι αν πήγαινα μου ρίχνονταν οι π.... λες και το είχα γραμμένο στο μέτωπό μου πως μ' αρέσει αυτή η δουλειά». ⁴⁶

45. Πρακτικά δίκης και απόφαση δικαστηρίου, σ. 19, ό.π. Οι υπογραμμίσεις είναι δικές μου.

46. «Ο δολοφόνος ιστορεί το κακούργημά του», ό.π.

Η αποστροφή του λόγου του δημοσιογράφου «μπορούσες και πήγαινες με γυναίκες;» δηλώνει την έκφραση άγνοιας, απορίας για την ενσωμάτωση της ομόφυλης ενεργητικής δραστηριότητας στην κανονικότητα της ετερόφυλης ανδρικής σεξουαλικότητας. Με άλλα λόγια, αφενός υπάρχει μια αλληλόδραση επίσημου και ανεπίσημου, καθημερινού λόγου⁴⁷ όσον αφορά τη διάκριση μεταξύ επίκτητης-ενεργητικής και γνήσιας-παθητικής/θηλυπρεπούς ομοφυλοφιλίας και άντρα-πούστη/αδελφής. Αφετέρου, όμως, υπάρχει σημαντική διαφοροποίηση μεταξύ των επίσημων και ανεπίσημων καθημερινών αντιλήψεων: στις πρώτες ο ενεργητικός εταίρος της ομόφυλης σχέσης θεωρείται κατά το μάλλον ή ήττον «ανώμαλος», ενώ στις δεύτερες θεωρείται απλώς «άντρας».

Στο κείμενο που συνοδεύει τη συνέντευξη του Καραμήτρου, ο δημοσιογράφος Ζερβέας, περιγράφοντας τον δράστη του εγκλήματος, τον κατονομάζει «παιδεραστή»: «κακοντυμένος και βρώμικος με έκδηλο παιδεραστική εμφάνιση στο πρόσωπό του δίδει την εντύπωση χυδαίου ανδρικού τύπου πεζοδρομίου».⁴⁸ Στο ίδιο κείμενο, αλλά και σε πολλές άλλες δημοσιεύσεις των εφημερίδων, οι δύο εραστές, αλλά και γενικότερα ο κόσμος των αντρών με ομόφυλες ερωτικές σχέσεις, περιγράφεται ως «υπόκοσμος». Ο χαρακτηρισμός αυτός συνάδει με τη γενικότερη σύνδεση της ομοφυλοφιλίας με το έγκλημα στον επίσημο λόγο της εποχής. Οι ομόφυλες ερωτικές σχέσεις, ο κόσμος της ομοφυλοφιλίας, θεωρείται ότι αποτελούν μια «εγκληματογόνο εστία», όπως παρατηρεί το 1967 ο πανεπιστημιακός ποινικολόγος Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης: «Τέλος, η ομοφυλοφιλία, ως κοινωνικόν φαινόμενον, εκτρέφει περί αυτήν ένα υπόκοσμον κοινωνικών παρασίτων, τα οποία αποτελούν εγκληματογόνους εστίας».⁴⁹ Το 1957, λίγους μήνες μετά την υπόθεση Κουκουλέ-Καραμήτρου, ο καθηγητής της Ιατροδικαστικής Γρηγόριος Κατσάς γράφει στα *Αστυνομικά Χρονικά*:

«Η σεξουαλική φιλομοφυλία, η τε ενεργητική και η παθητική, ενδιαφέρουν μεγάλως την κοινωνίαν, διότι γίνεται αφορμή διαφόρων εγκλημάτων από των απλουστέρων μέχρι των μάλλον ειδεχθών τοιούτων, παραδείγματα των οποίων διαβάζομεν εις τας εφημερίδας, είτε σε άλλας χώρας, συμβαίνοντα, είτε δυστυχώς και παρ' ημίν, ως εσχάτως. Τοιαύτα δε εγκλήματα έδωσαν εις ημάς αφορμήν συντάξεως του παρόντος άρθρου».⁵⁰

Η δημοσίευση του άρθρου του ιατροδικαστή στο περιοδικό της Αστυνομίας

47. Η αλληλόδραση αυτή είναι αντίστοιχη με εκείνη που επισημαίνει η Regina Kunzel στη μελέτη της για τη σεξουαλικότητα στις αμερικανικές φυλακές, σχετικά με τη λαϊκή/αντρική κατηγορία των «wolves», δηλαδή των ενεργητικών «αντρών», και τη σεξολογική κατηγορία των «pseudo-homosexuals» στις δεκαετίες 1920 και 1930. Regina Kunzel, *Criminal Intimacy: Prison and the Uneven History of Modern American Sexuality*, The University of Chicago Press, 2008, σ. 63.

48. «Ο δολοφόνος ιστορεί το κακούργημά του», *ό.π.*

49. Μαγκάκης, *Τα εγκλήματα περί την γενετήσιον και την οικογενειακήν ζωήν*, *ό.π.*, σ. 68.

50. Κατσάς, «Η σεξουαλική φιλομοφυλία», *ό.π.*, σ. 5089.

δεν είναι τυχαία. Και άλλοι ιατροδικαστές και ψυχίατροι, όπως ο υφηγητής της Ψυχιατρικής και Νευρολογίας στο Πανεπιστήμιο Αθηνών Μ. Γ. Στριγγάρης, ήταν καθηγητές σε Αστυνομικές σχολές, και γενικότερα η ιατροδικαστική και η ψυχιατρική αποτελούν μέρος των μηχανισμών ποινικής καταστολής και πειθάρχησης. Έτσι, οι ιατροδικαστές συνεργάζονται στενά με τις διωκτικές αρχές: «Πρόσωπα πασών των τάξεων και παντός επαγγέλματος απεστάλησαν υπό της Ανακριτικής Αρχής εις το Ιατροδικαστικόν Εργαστήριο του Πανεπιστημίου προς εξέτασιν».⁵¹

Αυτή η αντίληψη για τον κόσμο των «παιδεραστών» ως επιρρεπούς στο έγκλημα δεν αντιφάσκει με την απουσία διάταξης στον ποινικό κώδικα του 1951 που να ανάγει την ομοφυλοφιλία αυτή καθαυτή σε αξιόποιο πράξη, σε αντίθεση με ό,τι συνέβαινε στη Μ. Βρετανία και την τότε Δ. Γερμανία. Στην Ελλάδα, ιδιαίτερα οι «κίναιδοι», δηλαδή οι «θηλυπρεπείς» παθητικοί ομοφυλόφιλοι, αποτέλεσαν αντικείμενο συνεχούς αστυνομικής επιτήρησης, βίαιης μεταχείρισης από αστυνομικούς και χωροφύλακες και συλλήψεων.⁵² Για παράδειγμα, ο συνεργάτης του *Βήματος* Γεώργιος Φτέρης αναφέρει ότι στην Αθήνα υπάρχουν 2.500 «επισημασμένοι ανώμαλοι»,⁵³ ενώ ο δημοσιογράφος Δημ. Δ. Μυλωνάς αναφέρει σε άρθρο του στα *Αστυνομικά Χρονικά* «ότι κατά το 1960 συνελήφθησαν 25 κίναιδοι στην περιφέρεια της τέως Διοικήσεως Πρωτευούσης».⁵⁴ Ο Φτέρης, αναφερόμενος στη γρήγορη διαλεύκανση της δολοφονίας του Κουκουλέ, θεωρεί ότι οι τρόποι παρακολούθησης όλου αυτού του ανώμαλου κόσμου είναι επαρκείς. Κατά τη διάρκεια της αναζήτησης του δολοφόνου του Κουκουλέ η Ασφάλεια είχε συλλάβει πολλούς «παθολογικούς τύπους».⁵⁵

51. Στο ίδιο. Το ίδιο αναφέρει και ο ιατροδικαστής Κωνσταντίνος Ηλιάκης για αγόρια 11-15 ετών τα οποία «απεστάλησαν ημίν υπό του Β' Αστυνομικού Τμήματος εις το εργαστήριο Ιατροδικαστικής και Τοξικολογίας του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης προς διαπίστωσιν τυχόν διά του απευθυσμένου συνουσίας». Ηλιάκης, *Ιατροδικαστική*, ό.π., σ. 1101-1104.

52. Αντίστοιχα στη Γαλλία, παρά το γεγονός ότι ήταν η πρώτη χώρα στην Ευρώπη που κατήργησε την ποινική τιμωρία του σοδομισμού, ήταν ταυτόχρονα και «η πρώτη χώρα που ανέπτυξε συστηματικά μια αντιμετώπιση της ομόφυλης σεξουαλικότητας ως έγκλημα. Η αστυνομία του Παρισιού τον 19ο αιώνα χαρακτήριζε τους 'παιδεραστές' ως 'ανήθικους' άνδρες, των οποίων οι παρεκκλίνουσες επιθυμίες και οι κρυφές και ταυτόχρονα δημόσιες διαταξικές (cross-class) σχέσεις τους, τούς καθιστούσαν επικίνδυνους για τη νεολαία και παράγοντες κοινωνικής αταξίας». William Peniston, «A Pederast and Others: Urban Culture and Sexual Identity in Nineteenth Century Paris», στο Kadji Amin, *Disturbing Attachments: Genet, Modern Pederasty and Queer History*. Duke University Press, 2017, σ. 148.

53. Γεώργιος Φτέρης, «Το έγκλημα και οι ευθύνες. Ανάγκη ριζικής αντιδράσεως», εφ. *Το Βήμα*, 27.8.1957.

54. Δημήτριος Δ. Μυλωνάς, «Τα αδικήματα κατά των ηθών δεν δικαιολογούν ανησυχίαν», *Αστυνομικά Χρονικά*, τ. 204 (1961), σ. 9877-9880.

55. «Παραμένει πάντοτε μυστηριώδες το έγκλημα εις τον Κολωνόν παρά τας δραστηρίους ανακρίσεις», εφ. *Ελευθερία*, 18.8.1957. Σύμφωνα με την εφημερίδα *Εμπρός*, ο αριθμός των συλλη-

Η Μαρία, εβδομήντα πέντε χρονών, τρανς γυναίκα σήμερα, που το 1957 ήταν δεκαέξι χρονών και εργαζόταν ως εκδιδόμενη «θηλυπρεπής»/«πούστης» σε οίκο ανοχής για «άντρες»/«κωλομπαράδες», τα λεγόμενα «κωλοχανεία», θυμάται ότι η Ασφάλεια είχε συλλάβει τις «αδερφές», οι οποίες είχαν «φάει πολύ ξύλο», προκειμένου να αποκαλύψουν ποιος ήταν ο δολοφόνος του Κουκουλέ.⁵⁶

Για τους «εκ συγγενούς παρωθήσεως παιδεραστάς», ο ιατροδικαστής Κατσάς στο άρθρο του στα *Αστυνομικά Χρονικά* προτείνει τον εγκλεισμό τους στη φυλακή ή στο ψυχιατρείο ως μέσο πρόληψης και θεραπείας, αφού «μόνον ο Νόμος καθ' ημάς δύναται να παρακωλύση από της τελέσεως του ελαττώματος των», το οποίο «δυσκόλως καταπολεμείται». Για τους «εκ συγκυρίας», επίκτητους παιδεραστές, είτε ενεργητικούς είτε παθητικούς, ο Κατσάς θεωρεί ότι «η καταπολέμησης της διαστροφής φαίνεται να είναι ευχερέστερος» και συνιστά την «καταπολέμησησιν των εκάστοτε αιτιών του ελαττώματος». Για τους αποκαλυφθέντες ως ενεργητικούς παιδεραστές, ο ιατροδικαστής θεωρεί ότι αρκεί η «αστυνομική επιτήρησης», αφού «ενσπείρει τον φόβον εις τους κατεχόμενους υπό του ελαττώματος».⁵⁷ Η Άννα, τρανς γυναίκα σήμερα, νεαρός ομοφυλόφιλος την εποχή εκείνη, θυμάται τον φόβο που της προκαλούσε η θέα της «ασπρούλας», δηλαδή του λευκού χρώματος αστυνομικού περιπολικού.⁵⁸

Απέναντι σε αυτήν την επίσημη κανονιστική αντίληψη για την ομοφυλοφιλία ως «ανωμαλία» και «εγκληματογόνο εστία», καθώς και στους μηχανισμούς αστυνομικής επιτήρησης και εκφοβισμού των «παιδεραστών», η ανεπίσημη, καθημερινή αντίληψη, βασιζόμενη στη λαϊκή ανδρική εννοιολόγηση της διχοτομίας ενεργητικός/παθητικός, διακρίνεται από μια, τουλάχιστον εν μέρει, ανοχή και θα λέγαμε συνενοχή προς τις ανδρικές ομοερωτικές σχέσεις και ιδιαίτερα προς τον ενεργητικό «άντρα». Η συνενοχή αυτή αποτυπώνεται στο παρακάτω γνωστό λαϊκό τραγουδάκι, το οποίο τραγουδιόταν στις καθημερινές συναναστροφές και διέσωσε στη λαϊκή μνήμη τα επόμενα χρόνια, μέχρι και σχετικά πρόσφατα, την υπόθεση Κουκουλέ-Καραμήτρου. Ο αθυρόστομος στίχος του τραγουδιού αυτού είχε προσαρμοστεί στην μουσική του ευρέως διαδεδομένου την εποχή εκείνη ιταλικού τραγουδιού του Ρενάτο Καροζόνε *Il piccolo*:

*Κι αφού τον ξάπλωσε εις στον καναπέ
τον καταγάμησε τον δόλιο τον Κουκουλέ
μα τον επρόδωσε ένας ρολογάς
τον Καραμήτρο που 'τανε κολομπαράς.*

φθέντων ανέρχεται σε 800. «1500 αστυνομικοί αναζητούν τον δολοφόνο του Κουκουλέ», εφ. *Εμπρός*, 24.8.1957.

56. Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη Μάρτιος 2017, Αθήνα.

57. Κατσάς, «Η σεξουαλική φιλομοφιλία», *ό.π.*, σ. 5089.

58. Μαγνητοφωνημένη συνέντευξη, Ιούνιος 2017, Αθήνα.

Η μυστικότητα/σιωπή ως τεχνολογία εξουσίας και αντίστασης

ΟΠΩΣ ΑΝΑΦΕΡΑΜΕ ΠΑΡΑΠΑΝΩ, η απαγόρευση κάθε αναφοράς στον Τύπο για την υπόθεση Κουκουλέ-Καραμήτρου διατάσσεται από τον εισαγγελέα στις 26 Αυγούστου, δηλαδή μόλις δύο μέρες μετά τη σύλληψη του θύτη, τη συνακόλουθη αποκάλυψη ή επιβεβαίωση του χαρακτήρα του εγκλήματος ως (ομο)σεξουαλικού και τις πρώτες αφηγήσεις των εφημερίδων για την ερωτική σχέση των δύο ανδρών. Σύμφωνα με την απόφαση του εισαγγελέα Πλημμελειοδικών, η αναγραφή «οιασδήποτε ειδήσεως ή κρίσεως κρίνεται ασύμφορος και επιζημία διά την ανεπηρέαστον διεξαγωγήν της ανακρίσεως».⁵⁹ Ωστόσο, σε δημοσιεύματα δύο εφημερίδων, του *Εμπρός* και του *Βήματος*, τα οποία επικροτούν και σχολιάζουν περαιτέρω τη σωστή αν και αργοπορημένη εισαγγελική απαγόρευση, φαίνεται ότι η μυστικότητα, η σιωπή η οποία επιβάλλεται, δεν ανάγεται τόσο στην ανεπηρέαστη διεξαγωγή της ανακριτικής διαδικασίας αλλά στη δημοσιοποίηση αυτής καθαυτή της υπόθεσης και ιδιαίτερα της ερωτικής σχέσης Κουκουλέ-Καραμήτρου. Εξάλλου, «πέπλος μυστικότητας»⁶⁰ θα ριφθεί και μετά την ανάκριση, στη δίκη, και ειδικότερα στην απολογία του κατηγορούμενου, η οποία θα πραγματοποιηθεί κεκλεισμένων των θυρών.

Οι συντάκτες των δύο δημοσιευμάτων των εφημερίδων,⁶¹ αφού συγχαρούν τις αστυνομικές αρχές για τη διαλεύκανση του εγκλήματος και διαπιστώσουν την επάρκεια των νόμων για την τιμωρία παρόμοιων εγκλημάτων, επισημαίνουν τους πραγματικούς κινδύνους που απειλούν την «ηθική υγεία» της κοινωνίας στην περίπτωση αυτών των εγκλημάτων. Οι κίνδυνοι αυτοί δεν συνίστανται στην τέλεση του εγκλήματος αυτή καθαυτή, αλλά στην προβολή του, με «την έκταση που παίρνουν τα δημοσιεύματα, οι σεξουαλικά υποβλητικοί τίτλοι, οι περιγραφές με τα υπονοούμενά τους, οι φωτογραφίες οι τόσο χτυπητές».⁶²

Όπως γράφει ο συντάκτης του *Εμπρός*:

«Το έγκλημα αυτό καθ' εαυτό δεν έχει σημασίαν περισσότεροαν από όσην θα αποδώση εις αυτό η τιμωρός Δικαιοσύνη. Σημασίαν όμως τεραστίαν έχουν οι κοινωνικαί προβολαί της αθλιότητος. Υπό την ανατομικήν μάχαιραν ενός εγκληματολόγου και ενός κοινωνιολόγου ο κίνδυνος μολύνσεως της η-

59. «Πέπλος μυστικότητος ερρίφθη επί των διεξαγομένων ανακρίσεων διά την δολοφονίαν του Δ. Κουκουλέ», εφ. *Απογευματινή*, 27.8.1957.

60. Στο ίδιο.

61. Στο *Βήμα* ο συντάκτης είναι ο Γεώργιος Φτέρης, ενώ στο *Εμπρός* είναι ανώνυμος, μάλλον ο ίδιος ο εκδότης της εφημερίδας.

62. Γεώργιος Φτέρης, «Το έγκλημα και οι ευθύνες. Ανάγκη ριζικής αντιδράσεως», εφ. *Το Βήμα*, 27.8.1957.

θικής υγείας του συνόλου υπάρχει μεγαλύτερος εις την προβολήν ή εις αυτήν την τέλεσιν του εγκλήματος». ⁶³

Αυτό που προκαλεί ηθική ανησυχία, πανικό, είναι η δημοσιοποίηση μιας σεξουαλικότητας η οποία θεωρούνταν ανύπαρκτη, αδιανόητη, ή μιας σεξουαλικότητας που, αν υπήρχε, θα έπρεπε να παραμένει στη σιωπή ή να «θίγεται με χαμηλή φωνή». ⁶⁴ Όπως είδαμε και παραπάνω, στη συνέντευξη του Καραμήτρου στον αστυνομικό συντάκτη Ζερβέα, εκφράζεται άγνοια και απορία για τη συνύπαρξη «ανώμαλων» ομοσεξουαλικών σχέσεων και «κανονικού» ετεροφυλόφιλου, οικογενειακού ανδρισμού. Όμως, όπως παρατηρεί η Eve Kosofsky-Sedgwick, «η άγνοια, στον βαθμό που είναι η άγνοια μιας γνώσης, αυτή η άγνοια δεν είναι καθόλου μέρος ενός αυθεντικού σκοταδιού (original dark), αλλά παράγεται και αντιστοιχεί σε συγκεκριμένες γνώσεις και κυκλοφορεί ως μέρος συγκεκριμένων καθεστώτων αλήθειας». ⁶⁵ Έτσι, η αποκάλυψη, η δημοσιοποίηση αυτής της συνύπαρξης ομοσεξουαλικών σχέσεων και γαμήλιας ετεροφυλοφιλίας, οδηγεί στην αμφισβήτηση της επίσημης, κανονιστικής διχοτομίας «κανονικού»/«υγιούς» και «ανώμαλου»/«άρρωστου»:

«Η εντυπωσιακή προβολή ενός εκτρόπου οδηγεί μοιραίως εις απαραδέκτους γενικεύσεις. Είναι δύσκολον διά τον οιονδήποτε αναγνώστην ν' αποφύγη την σκέψιν: "Συμβαίνουν λοιπόν τέτοια πράγματα...". Το αν αυτά που συμβαίνουν είναι μαθηματικώς ανυπολόγιστα εις την συντριπτικήν πλειοψηφία των υγιών εκδηλώσεων του κοινωνικού οργανισμού ουδείς σχεδόν το σκέπτεται. Και είναι θλιβερόν, θλιβερώτατον το να δυσπιστούν οι υγείες πολίται διά την υγείαν του σώματος, του οποίου απαρτίζουν τα μέλη». ⁶⁶

Με άλλα λόγια, αποκαλύπτεται δημόσια ότι η «ανωμαλία/διαστροφή» βρίσκεται στην καρδιά της (ετερο)κανονικής, «φυσιολογικής» οικογένειας, παρά την προσπάθεια και του Τύπου να «περιορίσει» την ομοφυλοφιλία σε έναν «υπόκοσμο ανωμάτων». ⁶⁷

Η Lisa Duggan στη μελέτη της για ένα λεσβιακό και ένα ρατσιστικό έγκλημα στον αμερικανικό Νότο στα τέλη του 19ου αιώνα, αναλύοντας τις σκανδαλοθηρικές (sensational) αφηγήσεις του Τύπου παρατηρεί ότι αυτές οι «κίτρινες» αφηγήσεις εμπεριέχουν αμφιλεγόμενα, αντιφατικά νοήματα και προκαλούν διάφορες, αντιφατικές ερμηνείες και αντιδράσεις. Έτσι, στην περίπτωση μας, ενώ η περιγραφή από τις εφημερίδες της ομοσεξουαλικής αυτής σχέσης

63. «Ο βούρκος», ό.π.

64. Φτέρης, «Το έγκλημα και οι ευθύνες», ό.π.

65. Eve Kosofsky Sedgwick, «Privilege of Unknowing: Diderot's the Nun», στο Eve Kosofsky Sedgwick, *Tendencies*, Duke University Press, 1993, σ. 25.

66. «Ο βούρκος», ό.π. Οι υπογραμμίσεις δικές μου.

67. «1500 Αστυνομικοί αναζητούν τον δολοφόνο του Κουκουλέ», εφ. *Εμπρός*, 24.8.1957.

αλλά και γενικότερα της ζωής στην Αθήνα περιορίζεται στην κανονιστική αντίθεση κανονικός/ανώμαλος, το εύρος και η ποικιλία των ανδρικών ομοερωτικών σχέσεων ξεπηδάει από τις ρωγμές των «κίτρινων», ηθικολογικών αυτών αφηγήσεων.⁶⁸ Όπως παρατηρεί η Jennifer Terry, τα δρώντα υποκείμενα αντιστέκονται και ο λόγος τους υπερχειλίζει από τον επίσημο κανονιστικό λόγο, από τον οποίο αυτά αναδύονται.⁶⁹ Στην προαναφερθείσα συνέντευξή του στη Βραδυνή,⁷⁰ ο Καραμήτρος, παρόλο που επικαλείται κι εκείνος τους οικονομικούς λόγους ως κίνητρο που τον ώθησε να συνάψει ερωτικές σχέσεις με τον Κουκουλέ, εντούτοις ανατρέπει τον κυρίαρχο αυτό λόγο εκφράζοντας ερωτική επιθυμία για τον εραστή του: «Δημοσιογράφος: Σε είλκυε τόσο πολύ ο Κουκουλές; Κ: Ναι είχε ωραίο πράγματι σώμα». Στην ίδια συνέντευξη, απαντώντας σε ερώτηση του δημοσιογράφου για τη σαδιστική διάσταση της ερωτικής του σχέσης με τον Κουκουλέ, ο Καραμήτρος «διαφεύδει», ανατρέπει αυτόν τον ιατροδικαστικό/ψυχιατρικό λόγο περί σαδισμού, λέγοντας ότι ο Κουκουλές δεν είχε άλλο «βίτσιο» παρά μόνον να του τρίβουν τις θηλές του στήθους κατά την ερωτική πράξη.

Επιπλέον, πέρα από την επίσημη, κανονιστική αντίληψη της ανδρικής ομόφυλης ερωτικής σχέσης ως σαδομαζοχιστικής διαστροφής και σχέσης αποκλειστικά χρηματικής συναλλαγής, αμφισβητούνται και οι κυρίαρχες, κοινωνικά αναγνωρίσιμες μορφές του «ομοφυλόφιλου» τη δεκαετία του 1950,⁷¹ δηλαδή του παιδεραστή/«κωλομπαρά» και του «κίναιδου». Σε αντίθεση με τις κυρίαρχες αυτές μορφές, ο Ι. Κουκουλές και ο Θ. Καραμήτρος ήταν «κανονικοί» άνδρες, συμβατικής αρρενωπής εμφάνισης και ηλικιακά σχεδόν συνομήλικοι. Η εγγύτητα αυτή μιας ομόφυλης σεξουαλικότητας με έναν συμβατικό, ετεροφυλόφιλο και οικογενειακό ανδρισμό, δηλαδή η ομοιότητα, η οικειότητα, και όχι η διαφορά, η ετερότητα, προκαλούν την ηθική ανησυχία, όπως θα έλεγε η Valerie Traub.⁷²

Η δημοσιοποίηση αυτού του οικιακού σκανδάλου και μιας ομόφυλης σε-

68. Lisa Duggan, *Sapphic Slayers: Sex, Violence, and American Modernity*, Duke University Press, 2000, σ. 35.

69. Jennifer Terry, «Theorizing Deviant Historiography», *Differences: A Journal of Feminist Cultural Studies*, τ. 3/2 (1991), σ. 286.

70. «Ο δολοφόνος ιστορεί το κακούργημά του», ό.π.

71. Αλλά και στη δεκαετία του 1960. Κατά τη διάρκεια της στρατιωτικής δικτατορίας ο Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, αφηγούμενος τη σύλληψή του ως «ομοφυλόφιλου» τον Οκτώβριο του 1968, αναφέρει ότι οι αστυνομικοί της Ασφάλειας θεωρούσαν σημείο αναγνώρισης των συλληφθέντων ως «ομοφυλόφιλων» το «σλιπ» εσώρουχό τους. Το «μοντέρνο» για την εποχή εσώρουχο θεωρούνταν «κυλότα», δηλαδή «γυναικείο», «θηλυπρεπές». Βλ. Yannakopoulos, «Naked Piazza», ό.π., σ. 173.

72. Valerie Traub, *The Renaissance of Lesbianism in Early Modern England*, Cambridge University Press, 2002, σ. 258.

ξουαλικής σχέσης μεταξύ «κανονικών» ανδρών, δηλαδή ενός «σεξ εκτός τόπου» (sex out of place), όπως θα έλεγε η Duggan,⁷³ ή μιας «ύλης εκτός τόπου» (matter out of place), όπως θα έλεγε η Mary Douglas,⁷⁴ συνδέεται με τον «κίνδυνο» μετάδοσης της «ομοφυλοφιλίας» και μόλυνσης της γενικότερης ηθικής τάξης, της ηθικής υγείας. Η μετάδοση της «ομοφυλοφιλίας» μπορεί να προέλθει από τη μίμηση: «Όπως υπάρχει η μίμηση του καλού, υπάρχει ο πιθηκισμός του κακού, η ακατανίκητος έλξις, δι' άτομα ασθενή, της αμαρτίας».⁷⁵ Η πιθανότητα, η δυνατότητα της μίμησης αποδίδεται στη δημοσιοποίηση από τον Τύπο ομόφυλων ερωτικών σχέσεων, όπως εκείνης μεταξύ Ι. Κουκουλέ και Θ. Καραμήτρου. Η δημοσιοποίηση και γνώση της ύπαρξης αυτής της σεξουαλικότητας «ερεθίζουν τη σεξουαλική δίψα που υπάρχει σε κάθε ατελή και ανέντοιμο ανθρώπινο οργανισμό» και είναι επικίνδυνες ιδιαίτερα για τα παιδιά, τους νέους. Όπως γράφει ο Γεώργιος Φτέρης στο *Βήμα*:

«Δεκάδες χιλιάδων παιδιά, σε δεκάδες χιλιάδων αθηναϊκά σπίτια, έχοντας μπροστά τους τις εφημερίδες και τις εικόνες των εφημερίδων, ερωτούσαν τις μητέρες τους, τους πατέρες τους, τους συγγενείς τους, για να μάθουν περί τίνος πρόκειται. Και η αναπαράσταση του εγκλήματος που αντιπροσωπεύει μια φάση εξακριβώσεως της αστυνομικής διαδικασίας, έγινε, δεν μπορούσε παρά να γίνη μ' έναν τρόπο αναπότρεπτο, μέσα στη φαντασία χιλιάδων πλασμάτων. Και όλα αυτά τα πλάσματα, τα αθώα μέχρι προχθές, τα αγνά λόγω της ηλικίας των, παίρνουν έξαφνα μια ανατριχιαστική επαφή με τις ωμότερες πραγματικότητες, με τις απεχθέστερες εκδηλώσεις του ανθρώπινου κτήνους. Και τούτο σε εποχή που και η κρίση τους και η θέλησή τους είναι δυνάμεις ακόμη ασχημάτιστες, επομένως ανίκανες να εξουδετερώσουν τις κακές έξωθεν επιδράσεις».⁷⁶

Ο λόγος αυτός, η ανησυχία για τη μετάδοση της «ομοφυλοφιλίας» στους νέους, είναι προϊόν του συνδυασμού, αφενός, των διαδεδομένων στη μεταπολεμική περίοδο αντιλήψεων για τους νέους ως ομάδα, οι οποίοι τελούν «εν ηθικώ κινδύνω» ή σε μια «προ-παραβατική» κατάσταση,⁷⁷ και, αφετέρου, στις ιατροδικαστικές-ψυχιατρικές αντιλήψεις για την εκ των περιστάσεων διαταραχή της ανδρικής ετεροσεξουαλικής διαμόρφωσης, «ωρίμανσης», όπως είδαμε παραπάνω.⁷⁸

73. Duggan, *Sapphic Slashers*, ό.π., σ. 40.

74. Mary Douglas, *Purity and Danger: An Analysis of Concept of Pollution and Taboo*, Routledge Classics, 2002.

75. «Ο βούρκος», ό.π.

76. Φτέρης, «Το έγκλημα και οι ευθύνες», ό.π.

77. Αβδελά, «Νέοι εν κινδύνω», ό.π., σ. 151.

78. Στριγγάρης, *Ψυχιατροδικαστική*, ό.π. Η Kunzel παρατηρεί ότι οι φόβοι για την επιρροή του εγκλεισμού στους φυλακισμένους ως προς την ομοφυλοφιλία ενισχύθηκαν στα μέσα του

Το γεγονός ότι ο Κουκουλές και ο Καραμήτρος δεν ανταποκρίνονταν στην κατεξοχήν κοινωνικά αναγνωρίσιμη μορφή «ομοφυλόφιλων», δηλαδή του θηλυπρεπή «πούστη» και του αρρενωπού «κωλομπαρά», προκάλούσε την απορία και των νέων, έφηβων της εποχής. Έτσι, ένας έφηβος δεκατεσσάρων χρονών το 1957, σχολιάζοντας το «φονικό», θυμάται:

«Όλοι οι συνομήλικοι εκείνης της εποχής είχαμε συγκλονιστεί από το φονικό και με το αστυνομικό μας δαιμόνιο των 14 ετών προσπαθήσαμε να λύσουμε τον γρίφο του “σεξουαλικού εγκλήματος” δεδομένου ότι οι περισσότεροι από εμάς είχαμε τελείως διαφορετική αντίληψη για τον πούστη (συνδυάζαμε την γνωστή για εμάς λέξη με την θηλυπρεπή εμφάνιση) και τον κολομπαρά (τύπος ανδροπρεπής και απαραίτητα μουστακαλής) και δεν μπορούσαμε να φανταστούμε πως δύο αρσενικοί με τα ίδια χαρακτηριστικά μπορούσαν να έχουν σεξουαλικές σχέσεις!»⁷⁹

Η άγνοια αυτή, τόσο στο επίπεδο των επίσημων αλλά και των ανεπίσημων, καθημερινών αντιλήψεων για την ομοφυλοφιλία, επέτρεπε σε «κανονικούς», συμβατικούς άνδρες, όπως ο Ι. Κουκουλές και ο Θ. Καραμήτρος, να έχουν μια ομόφυλη ερωτική ζωή και να περνάνε απαρατήρητοι. Όπως έχω δείξει αλλού,⁸⁰ αυτή η μορφή «ομοφυλοφιλίας» δεν είναι ξεχωριστή, διακριτή από την «ετεροφυλοφιλία», αλλά ευδοκιμεί στο πλαίσιο των ανδρικών ομοκοινωνικών σχέσεων, του γάμου και της ετεροκανονικής συγγένειας. Σε αντιπαράθεση με την άγνοια του ερωτικού χαρακτήρα μιας σχέσης μεταξύ δύο ανδρών, οι άνδρες υποκειμένα των ομοερωτικών αυτών σχέσεων κατά τις δεκαετίες του 1950 έως και του 1970 χρησιμοποιούσαν τον όρο «πονηρός» για να αυτοπροσδιοριστούν, ο οποίος αναφερόταν σε μια μορφή γνώσης. Πιο συγκεκριμένα, «πονηρός» είναι ο άνδρας που «καταλαβαίνει», δηλαδή διαισθάνεται τον ερωτικό χαρακτήρα μιας επικοινωνίας, μιας συνάντησης μεταξύ δύο ανδρών.

20ού αιώνα από τη νεοαποκτηθείσα δημοφιλία και αυθεντία των ψυχαναλυτικών θεωριών για τη σεξουαλικότητα. Σε αντίθεση με τη θέση των σεξολόγων για τον σύμφυτο χαρακτήρα της ομοφυλοφιλίας, ο Φρόυντ και άλλοι ψυχαναλυτές υποστήριξαν ότι η ομοφυλοφιλία μπορεί να είναι αποτέλεσμα μιας διαταραχής της ψυχοσεξουαλικής ωρίμανσης και απόκλισης της σεξουαλικής ορμής από το ετεροσεξουαλικό αντικείμενο της επιθυμίας. Ο Στριγγάρης δεν αναφέρεται στον Φρόυντ, όμως η θέση του για τη γενετήσια διαφοροποίηση φαίνεται να έχει φροϋδικές επιρροές. Επίσης, η Kunzel σημειώνει ότι ο πανικός για τη νεανική παραβατικότητα στα μέσα του 20ού αιώνα συνδέεται με τη διάδοση των ψυχαναλυτικών θεωριών. Kunzel, *Criminal Intimacy*, ό.π., σ. 89-90.

79. «Μία σεξουαλική δολοφονία που συντάραξε το πανελλήνιο», http://atheofobos2.blogspot.com/2011/01/blog-post_20.html (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 6.6.2019).

80. Κώστας Γιαννακόπουλος, «“Υποψιασμένα κορμιά”: επιθυμία, σχέσεις εξουσίας και “ιθαγενείς” εννοιολογήσεις του ασυνείδητου», *Εκ των Υστέρων, ψυχαναλυτικό περιοδικό*, τ. 14 (2006), σ. 59-60.

Σύμφωνα με τους συνομιλητές μου,⁸¹ «πονηροί» είναι μόνο οι άνδρες με αρρενωπή εμφάνιση και όχι οι θηλυπρεπείς, αφού η παρουσία των τελευταίων θα σηματοδοτούσε με την εμφάνισή τους την ανδρική επικοινωνία ως ερωτική/σεξουαλική. Εκτός από τους άνδρες υποκείμενα των ομοερωτικών σχέσεων, «πονηρή» μπορεί να είναι και μια γυναίκα, η οποία «καταλαβαίνει» ως παρατηρήτρια το ερωτικό περιεχόμενο της συνάντησης δύο ανδρών.

Έτσι, η μυστικότητα την οποία επέβαλλε ο εισαγγελέας στην υπόθεση και κυρίως στην ερωτική σχέση Κουκουλέ-Καραμήτρου εναρμονιζόταν με τη μυστικότητα, σιωπή με την οποία περιέβαλλαν τη σχέση τους τα ίδια τα υποκείμενά της. Η μυστικότητα αυτή, η «κρυφή» ομοερωτική ζωή αυτών των ανδρών του τέλους της δεκαετίας του 1950 είναι αντίθετη με τη σύγχρονη κυρίαρχη «γκέι» αντίληψη. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, η ορατότητα, η δημόσια αποκάλυψη της σεξουαλικής ταυτότητας, αποτελεί το συστατικό στοιχείο μιας ιδεατής ομοφυλόφιλης ζωής. Ωστόσο, για τον Ιωάννη Κουκουλέ, τον Θωμά Καραμήτρο και άλλους πολλούς άνδρες της δεκαετίας του 1950 ισχύει η παρατήρηση της Ναϊσάρκι Ντάβε για μέρος των λεσβιακών σχέσεων στην Ινδία: «Ενάντια στο δυτικό κουίρ αφήγημα, σύμφωνα με το οποίο η σιωπή υπηρετεί τον θάνατο, το επιχείρημα αυτό προτάσσει το αντίθετο: ότι η σιωπή ενεργοποιεί τη ζωή και το ονομάτισμα είναι το φιλί του θανάτου».⁸²

Θα ήθελα να ευχαριστήσω την Έφη Αβδελά για τις πολύτιμες συμβουλές της σχετικά με την αρχειακή έρευνά μου και τον Χρήστο Κουρούτζα για τη γενναιόδωρη βοήθειά του στην έρευνά μου για την ιατροδικαστική επιστήμη στη μεταπολεμική Ελλάδα.

81. Οι συνομιλητές μου είναι άνδρες που έχουν ομόφυλες σεξουαλικές πρακτικές, ηλικίας από 65 έως 80 χρονών σήμερα, όσοι από αυτούς ζουν ακόμη. Συνάντησα ορισμένους από αυτούς πρώτα στην επιτόπια έρευνα που πραγματοποίησα κατά την περίοδο 1990-1992 για τη διδακτορική διατριβή μου και αργότερα από το 2014 έως σήμερα στην ιστορική και εθνογραφική έρευνά μου για την ανδρική ομοφυλοφιλία τις δεκαετίες 1950-1970.

82. Ναϊσάρκι Ντάβε, «Ινδία και λεσβία και τι συνέβη μετά: συν-αίσθημα, συμμετρία και κουίρ αναδύσεις», στο Ειρήνη Αβραμοπούλου (επιμ.), *Το συν-αίσθημα στο πολιτικό: υποκειμενικότητες, εξουσίες και ανισότητες στο σύγχρονο κόσμο*, μτφρ.: Ουρανία Τσιάκαλου, Νήσος, 2018, σ. 302.

ΣΩΜΑΤΑ ΣΕ ΚΙΝΗΣΗ
ΑΝΔΡΙΚΕΣ ΟΜΟΕΡΩΤΙΚΕΣ ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ
ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ
ΣΤΙΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ ΤΟΥ 1970 ΚΑΙ 1980

Νικόλαος Παπαδογιάννης

«Σε μια εκδρομή, σ' ένα νησί, μου την έπεσε ένας [άνδρας] της παρέας, μόλις μείναμε μόνοι. [...]. Εάν δεν είχε υπάρξει η προεργασία που σου είχα πει, θα το 'χα βάλει στα πόδια, κάπως έτσι λειτουργούσαν οι απαγορεύσεις μέσα μου. Βέβαια μετά τις πρώτες εμπειρίες με αυτό τον φίλο άρχισαν να ακολουθούν κι άλλες και εγώ άρχισα να ανοίγομαι...».¹

ΤΟ ΣΥΓΚΕΚΡΙΜΕΝΟ ΓΡΑΜΜΑ ΕΝΟΣ ΑΝΔΡΑ αναδεικνύει πώς ένα ταξίδι του λειτούργησε καταλυτικά στο να εκφράσει τις σεξουαλικές επιθυμίες του. Αυτή είναι μια από τις διαστάσεις της σχέσης ανάμεσα στις μετακινήσεις και τη σεξουαλικότητα των ανδρών με ομοερωτικές επιθυμίες και πρακτικές,² που αποτελεί το κεντρικό ερώτημα με το οποίο καταπιάνεται αυτό το κείμενο. Συγκεκριμένα, το κεφάλαιο θα αναλύσει τα εξής υποερωτήματα: Ποια ήταν τα κίνητρα μετακίνησης των ατόμων που ακολουθούσαν ομοερωτικές πρακτικές; Ποια η επίδραση αυτών των μετακινήσεων στη σεξουαλικότητά τους; Επηρέασαν οι μετακινήσεις αυτές με διαφορετικό τρόπο τους γκέι άνδρες και τους άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές, οι οποίοι δεν αυτοπροσδιορίζονταν ως γκέι;

Το κεφάλαιο εστιάζει στην περίοδο από τη δεκαετία του 1970 μέχρι και τα μέσα περίπου της δεκαετίας του 1980. Την περίοδο αυτή εμφανίστηκαν γκέι χώροι στην Ελλάδα που, όπως υποστηρίζω, επηρεάστηκαν από τις μετακινήσεις των ανδρών με ομοερωτικές πρακτικές. Στις αρχές με μέσα της δεκαετίας

1. «Συζήτηση μ' ένα παραστρατημένο παιδί», *Κράξιμο*, 9.12.1981, σ. 2. Το περιοδικό *Κράξιμο* κυκλοφόρησε από το 1981 έως το 1993 και εκδιδόταν από το τρανς άτομο και σεξεργάτρια Πάολα Ρεβενιώτη και την ομάδα της.

2. Στο εξής το κείμενο αναφέρεται σε άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές, περιλαμβάνοντας αυτούς που επιθυμούσαν ή/και ακολουθούσαν τέτοιες πρακτικές. Όπου είναι σκόπιμο, ξεκαθαρίζεται εάν η αναφορά καλύπτει μόνο επιθυμίες ή και πρακτικές.

του 1980 το Aids έπαψε σταδιακά να αναπαρίσταται στην Ελλάδα ως μια ασθένεια που αφορούσε άλλες χώρες, καθώς σχετικά κρούσματα εμφανίστηκαν και εντός των ελληνικών συνόρων. Οι σχετικές συζητήσεις σε μια ευρεία γκάμα μέσων ενημέρωσης, θεσμών και κινημάτων υπήρξαν καταλυτικές ως προς τους τρόπους με τους οποίους άτομα, ανεξαρτήτως σεξουαλικού προσανατολισμού, βίωναν το σεξ (και) στην Ελλάδα.³

Το κείμενο εστιάζει στις τουριστικές πρακτικές των νέων⁴ γκέι ανδρών που ζούσαν στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Δευτερευόντως, εξετάζει την αθροιστική επίδραση του τουρισμού και άλλων μορφών μετακίνησης (όπως των σπουδών στο εξωτερικό, της εργασίας στο εξωτερικό αλλά και της μετακίνησης από την περιφέρεια στα αστικά κέντρα της Ελλάδας) στις ομοερωτικές πρακτικές τους. Οι νέοι άνδρες με ομοερωτικές επιθυμίες αναπαριστάνονταν σε ελληνικά περιοδικά που απευθύνονταν και σε γκέι άνδρες ως υποκείμενα που εκδήλωναν πιο ελεύθερα τις ομοερωτικές τους επιθυμίες σε σχέση με τους μεγαλύτερους,⁵ ενώ ο τουρισμός ήταν πολύ δημοφιλής στους νέους στην Ελλάδα, ανεξαρτήτως φύλου και σεξουαλικότητας.⁶

Εξετάζοντας τις ομοερωτικές πρακτικές των ανδρών που αυτοπροσδιορίζονταν ως γκέι, όσο και εκείνων που δεν ενστερνίζονταν κάποια συγκεκριμένη σεξουαλική ταυτότητα, το κεφάλαιο κινείται στο εννοιολογικό πλαίσιο που χάραξε σε πρόσφατο κείμενό του ο Δημήτρης Παπανικολάου. Ο Παπανικολάου, ειδικός στον Σύγχρονο Ελληνικό Πολιτισμό και τις *Queer Studies*, υποστηρίζει τα εξής: «Μια ριζοσπαστική ιστοριογραφική πρωτοβουλία που εμφανίζεται στην παρούσα συγκυρία θα χρειαστεί, επομένως, να αξιοποιήσει περαι-

3. Το ζήτημα αυτό απαιτεί εκτενή ανάλυση σε ξεχωριστό κείμενο. Βλ. σχετικά Brian Scott Riedel, «Elsewheres: Greek LGBT Activity and the Imagination of a Movement», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Rice University, 2005. Βλ. και την παρακάτω σε βάθος ανάλυση: Δημήτρης Παπανικολάου, *Κάτι τρέχει με την οικογένεια. Έθνος, πόθος και συγγένεια την εποχή της κρίσης*, Πατάκης, 2018, σ. 193-265.

4. Όχι μόνο οι ίδιοι αυτοπροσδιορίζονταν ως νέοι, αλλά έτσι τους αντιλαμβάνονταν και ο περιγυρός τους.

5. Ενδεικτικά «Αντι-ομοφυλόφιλη υστερία και η νέα γενιά των gay», *Αμφί*, τ. 18-19 (1985), σ. 2-3.

6. Συγκεκριμένα, έρευνα του Εθνικού Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών, που πραγματοποιήθηκε από τον Ιούλιο του 1983 μέχρι τον Φεβρουάριο του 1984, έδειξε ότι το ποσοστό των νέων ηλικίας 15-24 ετών που δεν συμμετείχαν καθόλου σε τουριστικά ταξίδια ήταν εξαιρετικά χαμηλό. Βλ. Χ. Κελεπέρης - Α. Μουρίκη - Γ. Μυριζάκης - Θ. Παραδέλλης - Ο. Γαρδίκη - Α. Τεπέρογλου, «Νέοι: Διάθεση χρόνου, διαπροσωπικές σχέσεις», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 57 (1985), σ. 83-144. Για την ιστορία του τουρισμού στη μεταπολεμική Ελλάδα βλ. Μιχάλης Νικολακάκης, «Μοντέρνα Κίρκη». *Τουρισμός και ελληνική κοινωνία την περίοδο 1950-1974*, Αλεξάνδρεια, 2017. Για τις τάσεις στις υπόλοιπες μετακινήσεις στην υπό εξέταση δεκαετία βλ. Nikolaos Papadogiannis, *Militant Around the Clock? Left-Wing Youth Politics, Leisure and Sexuality in Post-Dictatorship Greece, 1974-1981*, Berghahn Books, σ. 28, 74.

τέρω και να εστιάσει αναλυτικά σε αυτή την πολυσύνθετη συσχέτιση, αυτό το διπλό στοίχειωμα [haunting]. Θα επιχειρήσει να συνδυάσει την προσπάθεια να εντοπίσει περιπτώσεις που να χαρακτηρίζονται από συγκεκριμένα αιτήματα για την έκφραση και την ορατότητα queer υποκειμένων στο παρελθόν και το παρόν,⁷ με τη συζήτηση για τον κεντρικό ρόλο που έχει διαδραματίσει στην Ελλάδα μια ρευστή queer κατάσταση».⁸ Συγκεκριμένα, η μια ερευνητική τάση που αναφέρει ο Παπανικολάου εστιάζει, τόσο διεθνώς όσο και στην περίπτωση της Ελλάδας, στην ιστορία της συγκρότησης γκέι ταυτοτήτων. Η άλλη τάση προσεγγίζει τις γκέι ταυτότητες ως κατασκευές οι οποίες δεν πλαισιώναν σε όλες τις εποχές και κοινωνίες τις ομοερωτικές σχέσεις. Κινούμενος στο πλαίσιο που θέτει ο Παπανικολάου, θεωρώ ότι αυτές οι δύο κατευθύνσεις δεν είναι αλληλοαποκλειόμενες. Επομένως, το κεντρικό επιχείρημα του κειμένου μου είναι ότι μετακινήσεις συνέβαλαν τόσο στην αποκρυστάλλωση όσο και στην αποφυγή γκέι ταυτοτήτων σε άτομα που ακολουθούσαν ομοερωτικές πρακτικές.

Η ανάλυσή μου βασίζεται σε δεκαοκτώ προφορικές μαρτυρίες που έχω συλλέξει, καθώς και σε επιστολές ανδρών με ομοερωτικές πρακτικές που δημοσιεύτηκαν σε έντυπα του κινήματος ομοφυλοφιλικής απελευθέρωσης στην Ελλάδα. Οι συγκεκριμένες μαρτυρίες δεν αποτελούν αντιπροσωπευτικό δείγμα που επιτρέπει γενικεύσεις. Αντίθετα, αποτελούν βάση για μια μικροϊστορική εξέταση, η οποία εξετάζει προσεκτικά την υποκειμενικότητα της δράσης (agency) ανδρών με ομοερωτικές πρακτικές.⁹ Συγκεκριμένα, η μικροϊστορική εστίαση βοηθά να αναδυθεί ένα φάσμα πιθανοτήτων που, εν προκειμένω, αφορά τους ποικίλους και συχνά αντιφατικούς τρόπους με τους οποίους οι άνδρες που διερευνώ βίωναν τις μετακινήσεις τους. Ταυτόχρονα, το κεφάλαιο λαμβάνει υπόψη του δημοσιεύματα σε διεθνείς ομοφυλοφιλικούς ταξιδιωτικούς οδηγούς, έντυπα του κινήματος ομοφυλοφιλικής απελευθέρωσης και στον mainstream τύπο στην Ελλάδα, τα οποία αναδεικνύουν ορισμένες από τις δημοφιλείς διαδρομές και προορισμούς για τους άνδρες που ακολουθού-

7. Ο Παπανικολάου χρησιμοποιεί τον όρο «κουίρ» με την ευρεία έννοια, αναφερόμενος σε όλα τα άτομα που δεν ακολουθούν ετεροκανονικές πρακτικές. Στην ανάλυσή μου χρησιμοποιώ τον όρο για άτομα που δεν συσχετίζουν τις σεξουαλικές επιθυμίες και πρακτικές με κάποιο συγκεκριμένο σεξουαλικό προσανατολισμό, όπως «ετεροφυλόφιλος» ή «ομοφυλόφιλος». Για την έννοια κουίρ βλ. ενδεικτικά Κώστας Κανάκης, «Η επιθυμία για την ταυτότητα και η ταυτότητα της επιθυμίας», στο Α. Αποστολέλλη - Α. Χαλκιά (επιμ.), *Σώμα, φύλο, σεξουαλικότητα. ΛΟΑΤΚ πολιτικές στην Ελλάδα*, Πλέθρον, 2012, σ. 137-173.

8. Dimitris Papanikolaou, «Critically Queer and Haunted: Greek Identity, Crisis capes and Doing Queer History in the Present», *Journal of Greek Media & Culture*, τ. 4/2 (2018), σ. 176.

9. Για τη σχέση μικροϊστορίας και δράσης βλ. ενδεικτικά B. Struck - K. Ferris - J. Revel, «Introduction: Space and Scale in Transnational History», *The International History Review*, τ. 33/4 (2011), σ. 577.

σαν ομοερωτικές πρακτικές. Οι οδηγοί είναι ιδιαίτερα χρήσιμοι, γιατί επιχείρησαν να καλλιεργήσουν προσδοκίες στους αναγνώστες τους, οι οποίες, βέβαια, δεν αντανακλώνται κατ' ανάγκη στις εμπειρίες τους, όπως φαίνεται από το αυτοβιογραφικό τους υλικό.

Αρχικά, το κείμενο εξετάζει το εννοιολογικό πλαίσιο εντός του οποίου τίθεται η σχέση μετακινήσεων και σεξουαλικότητας. Η επόμενη ενότητα αναφέρεται στην κατάσταση των ανδρικών ομοερωτικών επιθυμιών και πρακτικών στην Ελλάδα στην υπό εξέταση περίοδο, κάνοντας σύντομη μνεία σε συνέχειες και τομές σε σχέση με τις προηγούμενες δεκαετίες. Η τρίτη ενότητα του κεφαλαίου εξετάζει τη σημασία των ταξιδιών στη Μύκονο για τους γκέι άνδρες. Η τέταρτη αναλύει την επίδραση των ταξιδιών αυτών στην εμπειρία των γκέι ανδρών στα γκέι μπαρ στην Αθήνα. Η τελευταία ενότητα διερευνά τη σχέση μετακινήσεων και σεξουαλικότητας για τους άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές, που δεν ανέπτυξαν ωστόσο γκέι ταυτότητα.

Ερευνητικές προσεγγίσεις στις μετακινήσεις και τη σεξουαλικότητα

ΤΟ ΚΕΦΑΛΑΙΟ, όπως ανέφερα στην εισαγωγή, δίνει έμφαση στον τουρισμό, εξετάζοντάς τον σε συνδυασμό με άλλες μορφές μετακινήσεων. Η συγκεκριμένη εστίαση δεν υποκρύπτει κάποια αξιολογική κρίση ότι ο τουρισμός διαδραμάτιζε πιο καθοριστικό ρόλο από τις άλλες μετακινήσεις στη διαμόρφωση της σεξουαλικότητας των ανδρών με ομοερωτικές πρακτικές. Οφείλεται στο γεγονός ότι οι περισσότεροι από τους συνομιλητές μου, αποσπάσματα των συνεντεύξεων των οποίων παραθέτω στο κείμενο, αναφέρθηκαν κυρίως σε αυτόν, όταν αναστοχάζονταν τη σχέση των μετακινήσεων στις οποίες συμμετείχαν με τις προσεγγίσεις τους στους γκέι χώρους στις περιοχές όπου κατοικούσαν.¹⁰

Καθώς συνεξετάζω ποικίλες μετακινήσεις, θεωρώ ότι αυτές δεν ταυτίζονται ειδολογικά. Κατ' αρχάς, σε ό,τι αφορά τη διάρκεια, οι μακροχρόνιες μετακινήσεις παρείχαν τη δυνατότητα διαρκούς επαφής με γκέι χώρους και υποκείμενα στον τόπο επίσκεψης. Επιπλέον, ο τρόπος που οι συγκεκριμένοι άνδρες βίωναν τις μετακινήσεις τους και το πώς αυτές επηρέαζαν τη σεξουαλικότητά

10. Οι συνομιλητές μου δεν αποτελούν, βέβαια, γενικεύσιμο δείγμα. Επομένως, μετακινήσεις πέραν του τουρισμού μπορεί να υπήρξαν πιο σημαντικές για το πώς έβλεπαν άλλοι άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές τους γκέι χώρους στην Αθήνα. Εν γένει, για την εξίσου σημαντική επίδραση στη σεξουαλικότητα άλλων μορφών μετακίνησης, όπως της εργασίας στο εξωτερικό, για την υπό εξέταση περίοδο βλ. Nikolaos Papadogiannis, «Perilous refuges: Mobility, Space and Trans Female Sex Workers from Greece, 1960s-1980s», in preparation. Επίσης, θα ήθελα να ξεκαθαρίσω ότι οι άλλες μετακινήσεις που συνεξετάζω με τον τουρισμό δεν επέδρασαν στη διαμόρφωση τουριστικών θέρετρων και, άρα, δεν αποτελούν «τουριστικές κινητικότητες» με βάση τον ορισμό των κοινωνιολόγων Mimi Sheller και John Urry. Βλ. Mimi Sheller - John Urry (επιμ.), *Tourism Mobilities. Places to Play, Places in Play*. Routledge, 2004.

τους διαμεσολαβούνταν από τις υλικές συνθήκες τους. Ήταν πολύ δυσκολότερο, για παράδειγμα, άνδρες από τα κατώτερα στρώματα να σπουδάσουν στο εξωτερικό. Παρόλα αυτά, συχνά οι μετακινήσεις λειτουργούσαν αθροιστικά, κάτι που, κατά τη γνώμη μου, καθιστά την έμφαση στη διαπλοκή μορφών μετακίνησης πολύ χρήσιμη για την ανάλυση της σεξουαλικότητας αυτών των ανδρών. Οι διαφορετικές μετακινήσεις στις οποίες ενεπλάκησαν μπορεί να επέδρασαν όλες τους σημαντικά στη διαμόρφωση της σεξουαλικότητάς τους.

Εξετάζοντας διάφορες μορφές μετακινήσεων με έμφαση στον τουρισμό, το συγκεκριμένο κεφάλαιο επιδιώκει να συνομιλήσει με σύνθετες, κατά τη γνώμη μου, αναλύσεις της σχέσης τουρισμού και ομοερωτικών πρακτικών. Μια σχετική αντιπαράθεση αφορά στο εάν και κατά πόσο η σχέση αυτή πρέπει να εξεταστεί υπό το πρίσμα του σεξοτουρισμού λευκών γκέι ανδρών που ταξιδεύουν σε εξω-ευρωπαϊκούς προορισμούς και αναπτύσσουν εξουσιαστικές αντιλήψεις ή/και πρακτικές σε βάρος των κατοίκων των προορισμών αυτών. Μια τέτοια θέση υποστηρίζει η ειδικός στις σπουδές του φύλου M. Jacqui Alexander.¹¹ Αντίθετα, ο ανθρωπογεωγράφος Jon Binnie ασκεί κριτική σε αυτό το επιχείρημα.¹² Θεωρώντας ότι η τάση αυτή παθολογικοποιεί τη συγκεκριμένη μετακίνηση, υποστηρίζει ότι οι γκέι άνδρες (και οι λεσβίες γυναίκες) μπορούν τόσο να λειτουργούν εξουσιαστικά όσο και να αμφισβητούν εις βάρος τους ασυμμετρικές εξουσίας στο πλαίσιο των μετακινήσεών τους.¹³ Στη συγκεκριμένη αντιπαράθεση συμμετέχουν και οι λιγοστοί ερευνητές που έχουν ασχοληθεί με τη σχέση τουρισμού και ομοερωτικών πρακτικών τις δεκαετίες του 1970-1980. Ενδεικτικά, ο ιστορικός Christopher Ewing τονίζει πως τα ταξίδια των γκέι ανδρών από τη Δυτική Γερμανία εκτός Ευρώπης συνέβαλλαν στο να εμπεδώσουν οι άνδρες αυτοί την αντίληψη ότι η «Δύση» υπερέχει πολιτισμικά των τουριστικών προορισμών τους σε θέματα ομοερωτικής έκφρασης.¹⁴ Αντίθετα, ο ειδικός στις σπουδές του φύλου και της σεξουαλικότητας Lucas Hilderbrand, ο οποίος εξέτασε τις αναπαραστάσεις ταξιδιωτικών προορισμών σε γκέι έντυπα στις ΗΠΑ, υποστηρίζει ότι αυτά αναπαρήγαγαν αναπαραστάσεις που μπορούσαν τόσο να είναι δυτικοκεντρικές όσο και να πα-

11. M. Jacqui Alexander, «Imperial Desire/Sexual Utopias: White Gay Capital and Transnational Tourism», στο E. Shohat (επιμ.), *Talking Visions: Multicultural Feminism in a Transnational Age*, MIT Press, 1998, σ. 294, 297.

12. Jon Binnie, *The Globalization of Sexuality*, Sage, 2004. Αντίστοιχη με του Binnie είναι και η παρακάτω προσέγγιση: Jarrod Hayes, *Queer Nations: Marginal Sexualities in the Maghreb*, The University of Chicago Press, 2000.

13. Binnie, *The Globalization*, ό.π., σ. 86-106.

14. Ενδεικτικά για μια τέτοια τάση βλ. Christopher Ewing, «“Toward a Better World for Gays”: Race, Tourism, and the Internationalization of the West German Gay Rights Movement, 1969-1983», *Bulletin of the German Historical Institute*, τ. 61 (2017), https://www.ghi-dc.org/fileadmin/user_upload/GHI_Washington/Publications/Bulletin61/109.pdf (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 23.5.2019).

ρουσιάζουν ορισμένες κοινωνίες, όπως του Μαρόκου, ως πιο ανεκτικές στους γκέι άνδρες σε σχέση με τη «Δύση».¹⁵

Σε αντίθεση με τα κείμενα που προανέφερα, το κεφάλαιό μου δεν εστιάζει σε εξω-ευρωπαϊκούς προορισμούς και δεν αναλύει αποκλειστικά και μόνο εάν οι τουριστικές πρακτικές των ανδρών με ομοερωτικές πρακτικές αναπαρήγαγαν δυτικοκεντρικές αντιλήψεις. Όμως, συμφωνεί με τις προσεγγίσεις του Binnie και του Hilderbrand ότι ο τουρισμός των γκέι ανδρών δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται στην έρευνα ως αποκλειστικά ένας εκμεταλλευτικός σεξοτουρισμός. Προκειμένου να αξιοποιήσει αυτή την προσέγγιση, το κείμενό μου εξετάζει το φάσμα πιθανοτήτων που προανέφερα και αφορά τη σχέση ανάμεσα στον τουρισμό και, εν γένει, τις μετακινήσεις, από τη μια, και τις ανδρικές ομοερωτικές πρακτικές στην Ελλάδα, από την άλλη. Το φάσμα αυτό αναδεικνύει ότι οι μετακινήσεις αυτές μπορούσαν τόσο να αναπαράγουν ιεραρχίες σε σχέση με τον σεξουαλικό προσανατολισμό, το φύλο, την κοινωνική τάξη και την εξωτερική εμφάνιση, όσο και να λειτουργούν απελευθερωτικά για τους άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές. Το φάσμα αυτό διερευνά, επίσης, τα ποικίλα και όχι κατ' ανάγκη προκαθορισμένα κίνητρα για τη μετακίνηση των ανδρών αυτών, καθώς και τις πολλαπλές πλαισιώσεις της ομοερωτικής εμπειρίας στις μετακινήσεις αυτές, που χαρακτηριζόταν από το στοιχείο του αναπάντεχου και όχι από τη γραμμική πορεία υιοθέτησης μιας γκέι ταυτότητας. Οι μετακινήσεις τους μπορούσαν να είναι το πρώτο έναυσμα για τη σταδιακή συγκρότηση μιας γκέι ταυτότητας ή μέσο ενθάρρυνσης για όσους ήδη αισθάνονταν γκέι, για να εκφράσουν την ταυτότητά τους.

Για να γίνει καλύτερα αντιληπτή η σημασία του τουρισμού και, συνολικά, των μετακινήσεων για τους συγκεκριμένους πληθυσμούς, θα ήθελα πρώτα να αναφερθώ στους τρόπους με τους οποίους πλαισιώνονταν οι ομοερωτικές σχέσεις στην Ελλάδα.

Ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες και πρακτικές: μεταβαλλόμενες πλαισιώσεις

ΑΝΔΡΕΣ ΠΟΥ ΔΙΑΚΑΤΕΧΟΝΤΑΝ από ομοερωτικές επιθυμίες ή/και ακολουθούσαν ομοερωτικές πρακτικές στην Ελλάδα προϋπήρχαν προφανώς της δεκαετίας του 1970. Βέβαια, δεν ενστερνίζονταν κατ' ανάγκη γκέι ταυτότητες. Σύμφωνα με τον ανθρωπολόγο Κώστα Γιαννακόπουλο, από τη δεκαετία του 1950 μέχρι τη δεκαετία του 1970 επικρατούσε στην Ελλάδα, τουλάχιστον στον Πειραιά και την Αθήνα, η διάκριση ανάμεσα σε «άνδρες» και «αδερφές». Όσοι ακολουθούσαν «παθητικό» ρόλο στη σεξουαλική πράξη (αυτο)χαρακτηρίζονταν ως «αδερφές» και συχνά προέρχονταν από τα υπαλληλικά στρώματα.

15. Lucas Hilderbrand, «A Suitcase Full of Vaseline, or Travels in the 1970s Gay World», *Journal of the History of Sexuality*, τ. 22/3 (2013), σ. 373-402.

Αντίθετα, την ίδια περίοδο όσοι αναλάμβαναν ενεργητικό ρόλο στη σεξουαλική πράξη, συνήθως εργάτες, στρατιώτες ή αγρότες που επισκέπτονταν την Αθήνα, αισθάνονταν ότι δεν παρέκκλιναν από τη νόρμα του κυρίαρχου ανδρισμού και δεν (αυτο)προσδιορίζονταν ως «αδερφές» ή «γκέι». ¹⁶ Οι «άνδρες» μπορούσαν να έχουν σεξουαλικές σχέσεις και με «άνδρες», τις οποίες, όμως, τόσο οι ίδιοι όσο και ο κοινωνικός περίγυρός τους αντιμετώπιζε ως «φιλικές». ¹⁷ Η κυρίαρχη στερεοτυπική αναπαράσταση των «αδερφών», τόσο στην υπό εξέταση περίοδο όσο και στις επόμενες δεκαετίες, ήταν αυτή των ατόμων ανάξιων εμπιστοσύνης. ¹⁸ Μάλιστα, στον δημοφιλή πολιτισμό των δεκαετιών του 1950 και του 1960 παρουσάζονταν κατά κανόνα ως άτομα των οποίων η ζωή ήταν μια «τραγωδία». ¹⁹

Σύμφωνα με τον Γιαννακόπουλο, η δεκαετία του 1970 συνιστά τομή για την πλαισίωση των ομοερωτικών επιθυμιών και πρακτικών στην Ελλάδα. Παρόλο που η διάκριση «άνδρας»/«αδερφή» δεν εξέλιπε, ο όρος «γκέι» άρχισε τότε να χρησιμοποιείται ως αυτοπροσδιορισμός για όσους εμπλέκονταν σε ομοερωτικές σχέσεις, τόσο με ενεργητικούς όσο και με παθητικούς ρόλους. ²⁰ Επίσης, οι γκέι άνδρες, συμπεριλαμβανομένων αυτών που ακολουθούσαν «παθητικούς» ρόλους στη σεξουαλική πράξη, αμφισβήτησαν τον συσχετισμό τους με τη θηλυπρέπεια. ²¹

16. Kostas Yannakopoulos, «“Naked Piazza”: Male (Homo)Sexualities, Masculinities and Consumer Cultures in Greece since the 1960s», στο K. Kornetis - E. Kotsovili - N. Papadogiannis (επιμ.), *Consumption and Gender in Southern Europe since the Long 1960s*, Bloomsbury, σ. 174-175. Κώστας Γιαννακόπουλος, «Φαντάσματα από το παρελθόν στο παρόν. Ανδρικές ομοερωτικές επιθυμίες και πολιτικές στη μεταπολεμική και σύγχρονη Ελλάδα», στο Δ. Βασιλειάδου - Γ. Γιαννιτσιώτης - Α. Διαλέτη - Γ. Πλακωτός (επιμ.), *Ανδρισμοί: αναπαραστάσεις, υποκείμενα και πρακτικές από τη μεσαιωνική μέχρι τη σύγχρονη περίοδο*, Gutenberg, 2019, σ. 152-169. Βέβαια, νομικά κείμενα της εποχής, όπως του Γεώργιου-Αλέξανδρου Μαγκάκη, χαρακτήριζαν ως «ομοφυλόφιλους» τους άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές που αναλάμβαναν τόσο «ενεργητικούς» όσο και «παθητικούς» ρόλους. Βλ. Γεώργιος-Αλέξανδρος Μαγκάκης, *Τα εγκλήματα περί την γενητήσιον και την οικογενειακήν ζωήν*, Π. Σάκκουλα, 1967, σ. 97-98.

17. Γιαννακόπουλος, «Φαντάσματα», ό.π., σ. 155.

18. Peter Loizos - Evthymios Papataxiarchis, «Gender, Sexuality, and the Person in Greek Culture», στο P. Loizos - E. Papataxiarchis (επιμ.), *Contested Identities. Gender and Kinship in Modern Greece*, Princeton University Press, 1991, σ. 228.

19. Κωνσταντίνος Κυριακός, *Επιθυμίες και πολιτική. Η queer ιστορία του ελληνικού κινηματογράφου (1924-2016)*, Αιγόκερως, 2017, σ. 172-173.

20. Yannakopoulos, «Naked Piazza», ό.π., σ. 180. Βέβαια, ο Παπανικολάου υποστηρίζει ότι μια τέτοια προσέγγιση ενέχει τον κίνδυνο να μην περιλάβει ορισμένα υποκείμενα που ενδεχομένως είχαν αναπτύξει οριοθετημένες ομοφυλοφιλικές ταυτότητες πριν από τη δεκαετία του 1970. Βλ. Dimitris Papanikolaou, «Mapping/Unmapping: the Making of Queer Athens», στο M. Cook - J. Evans (επιμ.), *Queer Cities, Queer Cultures. Europe since 1945*, Bloomsbury, 2015, σ. 158-160.

21. Γιαννακόπουλος, «Φαντάσματα», ό.π., σ. 159. «Επικρίσεις και αποκρίσεις», *Αμφί*, τ. 9-10 (1981).

Παράλληλα, η θεσμική αντιμετώπιση των ανδρών με ομοερωτικές πρακτικές δεν ήταν ευνοϊκή τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970. Ο ποινικός κώδικας του 1834 χαρακτήριζε παράνομη την «παρά φύσιν ασέλγεια» που, αν και δεν αναφερόταν ρητά στις ανδρικές ομοερωτικές σχέσεις, στην πράξη χρησιμοποιήθηκε για να τις ποινικοποιήσει. Μερική αποποινικοποίηση των σχέσεων αυτών πραγματοποιήθηκε το 1951. Βέβαια, η «παρά φύσιν ασέλγεια» ανάμεσα σε άνδρες εξακολούθησε να αποτελεί ποινικό αδίκημα με βάση το άρθρο 347 του Ποινικού Κώδικα για καθεμιά από τις παρακάτω περιπτώσεις: εάν εμπλεκόταν άτομο κάτω των 17 ετών, λόγω «κερδοσκοπίας», αν γινόταν «κατ' επάγγελμα» ή σε περιπτώσεις που ενείχε σχέσεις υπηρεσιακής εξάρτησης.²² Παρόλα αυτά οι διώξεις των ανδρών αυτών δεν εξέλιπαν, όπως, για παράδειγμα, στο πλαίσιο της επιχείρησης «Αρετή» το 1968.²³ Επιπλέον, ούτε μετά την κατάρρευση της δικτατορίας το 1974 η αντιμετώπιση των γκέι ανδρών από τους κρατικούς θεσμούς φιλελευθεροποιήθηκε. Το νομοσχέδιο «περί της εξ αφροδισίων νόσων προστασίας και ρυθμίσεως συναφών θεμάτων» που κατατέθηκε το 1977 προέβλεπε τη στενή παρακολούθηση από τις αρχές των «κιναίδων» και των «άσεμνων γυναικών», όταν υπήρχε καταγγελία για μετάδοση αφροδίσιας νόσου ή όταν οι αρχές έκριναν ότι «περιφέρονταν» δημόσια με στόχο την προσέλκυση πελατών.²⁴ Κατά τις μετακινήσεις τους οι άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές επεδίωκαν να πάνε από έναν τόπο όπου κυριαρχούσαν οι στερεοτυπικές εις βάρος τους αντιλήψεις σε έναν άλλο, όπου οι αντιλήψεις αυτές διασαλεύονταν. Στην επόμενη ενότητα εξετάζω μία από αυτές τις μορφές μετακίνησης, τα ταξίδια στη Μύκονο. Η συγκεκριμένη μετακίνηση δεν ήταν η μόνη σημαίνουσα για τους άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές.²⁵ Όμως, η Μύκονος αναπαραστάθηκε και βιώθηκε από τους γκέι άνδρες των ελληνικών αστικών κέντρων ως ένας από τους βασικούς προορισμούς σεξουαλικού πειραματισμού.

22. Μαγκάκης, *Τα εγκλήματα*, ό.π., σ. 99. Για τον Μεσοπόλεμο βλ. Δήμητρα Τζανάκη, *Ιστορία της [μη] κανονικότητας. Εισαγωγή στην ιστορία του εκθλητισμού, της υστερίας, του αυνανισμού, της ομοφυλοφιλίας και της πορνείας στον Μεσοπόλεμο*, Αθήνη, 2016, σ. 156-193.

23. Για την εμπειρία του Λουκά Θεοδωρακόπουλου, ενός από τους συλληφθέντες, βλ. Λουκάς Θεοδωρακόπουλος, *Ο Καιάδας*, Πολύχρωμος Πλανήτης, 2004.

24. https://dspace.lib.uom.gr/bitstream/2159/18324/26/A026_4.4.26.pdf (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 30.10.2019).

25. Άξια μελέτης είναι, ενδεικτικά, και η φυγή από την περιφέρεια στα αστικά κέντρα αγοριών που χαρακτηρίζονταν στον τόπο καταγωγής τους «αδερφές». Ενδεικτικά, μια τέτοια μετακίνηση γίνεται αντικείμενο αφήγησης στο αυτοβιογραφικό κείμενο της Ελισάβετ Βακαλίδου, *Μπέτω. Καπετάνιος της ψυχής μου*, Τυπωθήτω, 2007, για την περίοδο πριν από τη φυλομετάβασή της.

«Τα γκέι Ηνωμένα Έθνη» στη Μύκονο

ΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΓΚΕΪ ΑΝΔΡΩΝ παγκοσμίως δεν ξεκίνησαν τη δεκαετία του 1970. Όμως, από τη δεκαετία του 1960 και ιδίως από τη δεκαετία του 1970 εμφανίστηκαν έντυπα που τις διευκόλυναν χαρτογραφώντας γκέι χώρους εντός αλλά και εκτός της «Δύσης». Εδώ περιλαμβάνονται περιοδικά όπως το *Ciao!*, το οποίο πρωτοκυκλοφόρησε στις ΗΠΑ το 1973, και το *Du&Ich* στη Δυτική Γερμανία.²⁶ Ταυτόχρονα, το 1968 κυκλοφόρησε για πρώτη φορά ο οδηγός *International Gay Guide Spartacus*,²⁷ ο οποίος έκτοτε δημοσιεύεται κάθε χρόνο και συστήνει διαδρομές και χώρους σε διάφορες χώρες του κόσμου, όπου οι γκέι άνδρες μπορούν να εκφράσουν (σχετικά) ελεύθερα τον σεξουαλικό τους προσανατολισμό.

Ένας από τους σημαίνοντες τόπους που επισκέπτονταν οι γκέι άνδρες υπήρξε η Μύκονος. Η Μύκονος αποτελούσε τουριστικό προορισμό ήδη από τη δεκαετία του 1930, χωρίς αρχικά να προσελκύει συγκεκριμένα άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές. Εν γένει, οι τουριστικές αφίξεις στη Μύκονο εκτοξεύθηκαν από λίγες χιλιάδες το 1951 σε 286.009 το 1977.²⁸ Από το 1970 η συντριπτική πλειοψηφία των τουριστών που ταξίδευαν εκεί, το 80% κατά τον Philippos Loukissas, αρχιτέκτονα και ειδικό στις Τουριστικές Σπουδές, ήταν μη Έλληνες.²⁹ Ταυτόχρονα, από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 η Μύκονος προβλήθηκε σε γκέι έντυπα, όπως ο οδηγός *Spartacus*, ως ένας από τους κατεξοχήν διεθνείς προορισμούς για γκέι τουρίστες.³⁰ Ενδεικτικά, το τεύχος του 1976 περιέγραφε τη Μύκονο ως τα γκέι «Ηνωμένα Έθνη».³¹ Στον οδηγό αλλά και σε άλλα έντυπα από τις αρχές και τα τέλη της δεκαετίας αυτής σημειωνόταν ότι η Μύκονος προσέλκυε κυρίως μη έλληνες γκέι άνδρες.³² Το νησί, βέβαια, δεν ήταν άγνωστο στους έλληνες γκέι άνδρες: από το τέλος της δεκαετίας του 1970 έντυπα του κινήματος ομοφυλοφιλικής απελευθέρωσης στην Ελλάδα, όπως το *Αμφί*, έκαναν μνεία στη Μύκονο σε άρθρα τους, αν και πολύ πιο συνοπτικά σε σχέση με τον *Spartacus*.³³ Επίσης, οι έλληνες γκέι άνδρες έβρισκαν

26. Για το *Ciao!*, Hilderbrand, «A Suitcase», ό.π., σ. 373-402.

27. Σύμφωνα με τον οδηγό, το 1982 πωλήθηκαν συνολικά 250.000 αντίτυπα του παγκοσμίως. Βλ. John D. Stamford, *Spartacus International Gay Guide*, Άμστερνταμ 1978, σ. 9.

28. Margaret A. Stott, «Property, Labor and Household Economy: The Transition to Tourism in Mykonos, Greece», *Journal of Modern Greek Studies*, τ. 3/2 (1985), σ. 197.

29. Philippos J. Loukissas, «Tourism and Environment in Conflict: The Case of the Greek Island of Mykonos», *Tourism and Economic Change. Studies in Third World Societies*, τ. 6 (1978), σ. 116.

30. *Spartacus International Gay Guide*, Άμστερνταμ 1973, σ. 198.

31. *New Spartacus International*, Άμστερνταμ 1976, σ. 357.

32. Βλ. «Mykonos», *Du&Ich*, Μάρτιος 1974, σ. 16-17· *Spartacus International Gay Guide*, Άμστερνταμ 1979, σ. 241.

33. Ενδεικτικά, «Για όσους ετοιμάζουν διακοπές σε άλλη χώρα», *Αμφί*, τ. 11 (1982), σ. 82.

σχετικές αναφορές και σε mainstream περιοδικά.³⁴ Μάλιστα, πληροφορίες για μέρη που θα μπορούσαν να επισκεφθούν στο νησί αυτό κυκλοφορούσαν από στόμα σε στόμα ανάμεσά τους.³⁵

Εν γένει, βασικό κίνητρο των γκέι ανδρών, με τους οποίους συνομήλιστα, για να επισκεφτούν τη Μύκονο ήταν οι κοινωνικές επαφές τους με άλλους γκέι άνδρες, Έλληνες και μη. Οι επαφές αυτές μπορούσαν να είναι σεξουαλικές αλλά και φιλικές.³⁶ Ως προς το συγκεκριμένο νησί έβρισκαν ελκυστική, στην περίοδο που εκτείνεται από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 1980, την περιορισμένη τουριστική του ανάπτυξη. Στις μαρτυρίες που συνέλεξα, η Μύκονος αναφέρεται συχνά ως ένας φυσικός «παράδεισος», που διεγείρει τις αισθήσεις και, κατά συνέπεια, την ερωτική επιθυμία.³⁷ Οι έλληνες γκέι επισκέπτες δεν απέφευγαν πλήρως τους χώρους που λειτουργούσαν ως επιχειρήσεις, όπως το νυκτερινό κέντρο «Nine Muses», το οποίο υπήρχε ήδη από τα χρόνια της δικτατορίας, και το «Pierro's bar».³⁸ Ταυτόχρονα, επιδίωκαν να περνούν μεγάλο μέρος του χρόνου τους σε τοποθεσίες που δεν αποτελούσαν τότε αντικείμενο τουριστικής εκμετάλλευσης, όπως φαίνεται και στην αφήγηση του Ηλία Δαβαράκου που ακολουθεί. Ο Δαβαράκος τονίζει τις υποτυπώδεις τουριστικές υποδομές που υπήρχαν σε αυτές τις παραλίες εκείνη την περίοδο, λέγοντας: «Βέβαια η Μύκονος έπαιξε μεγάλο ρόλο, το '67 πήγα για πρώτη φορά, ήταν ονειρεμένη Μύκονος, και προσωπικότητες είχε, και sleeping bag στην παραλία, με το καραβάκι πηγαίναμε στα Paradise και Super Paradise».³⁹

Όμως, από τη δεκαετία του 1980 εντάθηκε η τουριστική εκμετάλλευση του νησιού. Αν και αυτή είχε ήδη ξεκινήσει από τις προηγούμενες δεκαετίες, τη δεκαετία του 1980 έγινε ηγεμονική η έννοια της εκτεταμένης αγοράς τουριστικών υπηρεσιών στη Μύκονο, που βασιζόταν στην εξοικείωση με ένα «πολυτελή» τρόπο ζωής.⁴⁰ Η εξέλιξη αυτή είχε συνέπειες και ως προς τις εμπειρίες

34. Για παράδειγμα βλ. Κώστας Παπαπέτρου, «Μύκονος 1977. Το Κουβέιτ της Ελλάδας!», *Ταχυδρόμος*, 11.8.1977, σ. 58.

35. Τηλεφωνική συνέντευξη του Φάνη Ρωσσίδη στον συγγραφέα, 10.10.2019. Ο Ρωσσίδης προέρχεται από μεγαλοαστική οικογένεια και γεννήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1960. Για όλους τους πληροφορητές μου χρησιμοποίηψ ψευδώνυμα.

36. Ενδεικτικά, στο ίδιο.

37. Στο ίδιο, για παράδειγμα.

38. Το *Pierro's* αναφέρεται στον οδηγό *Spartacus* ως μεικτό (και για γκέι και για ετεροφυλόφιλους άνδρες) από το 1985. Βλ. *Spartacus*, Άμστερνταμ 1985, σ. 385.

39. Συνέντευξη του Ηλία Δαβαράκου στον συγγραφέα, Θεσσαλονίκη, 5.1.2018. Ο Ηλίας Δαβαράκος γεννήθηκε σε μια μικρή πόλη της βόρειας Ελλάδας τη δεκαετία του 1950 και υπήρξε φοιτητής στη Θεσσαλονίκη στα μέσα με τέλη της δεκαετίας του 1970.

40. Stott, «Property, Labor and Household Economy», ό.π., σ. 187-206· Δέσποινα Νάζου, «Οι πολλαπλές ταυτότητες και οι αναπαραστάσεις τους σ' ένα τουριστικό νησί των Κυκλάδων: "επιχειρηματικότητα" και "εντοπιότητα" στη Μύκονο», αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, 2003, σ. 44.

των γκέι ανδρών εκεί. Οι εμπορευματοποιημένοι χώροι, όπως τα μπαρ και τα κλαμπ, πύκνωσαν από δύο το 1975 σε δεκαοκτώ το 1988.⁴¹ Κατά συνέπεια, πλήθος αριστερών γκέι ανδρών από την Ελλάδα ανέφεραν στις προφορικές μαρτυρίες τους ότι η εμπορευματοποίηση αυτή τους απωθούσε, με αποτέλεσμα να σταματήσουν να ταξιδεύουν στη Μύκονο.⁴²

Σε κάθε περίπτωση, τόσο πριν όσο και μετά από τις αρχές της δεκαετίας του 1980 η Μύκονος αποτέλεσε χώρο έκφρασης της σεξουαλικότητας των γκέι ανδρών. Γενικό χαρακτηριστικό της σεξουαλικής εμπειρίας τους στη Μύκονο ήταν η «δημόσια επιτέλεση του σεξ».⁴³ Η κατάσταση αυτή ίσχυε τόσο σε μπαρ και νυχτερινά κέντρα, όσο και σε ορισμένες παραλίες, όπως η παραλία Super Paradise. Η εμπειρία αυτής της δημόσιας επιτέλεσης καταγράφεται σε πλήθος προφορικών μαρτυριών που έχω συλλέξει. Χαρακτηριστικά, ο Δημήτρης Γαλλίδης μιλάει για την ελευθερία που ένιωθε ως γκέι άνδρας να κάνει σεξ δημόσια σε συγκεκριμένες περιοχές της Μυκόνου: «[Γκέι] άνδρες φτάνουν στο Super Paradise και είναι απλωμένοι στα βράχια όλοι και κάνουν σεξ».⁴⁴ Αντίστοιχη περιγραφή υπάρχει και στον οδηγό *Spartacus*: «Πρακτικά, η παραλία [Super Paradise] προσελκύει μόνο γκέι άτομα. Δραστηριότητα στους θάμνους στη μεριά του λόφου».⁴⁵

Επιπλέον, στα μπαρ υπήρχε μεγάλη ελευθερία στο φλερτ και, σε κάποιες περιπτώσεις, σε ερωτικά φιλιά ανάμεσα σε γκέι άνδρες.⁴⁶ Σε αυτοβιογραφικά κείμενα που έχω εντοπίσει, οι γκέι άνδρες από την Ελλάδα αντιπαρέθεταν τη διαμονή στη Μύκονο με την καθημερινότητά τους στην Αθήνα. Η Μύκονος ήταν γι' αυτούς μια συμπυκνωμένη σεξουαλική εμπειρία.⁴⁷ Αντίθετα, στην Αθήνα μπορούσαν να εκφράζουν άνετα τη σεξουαλικότητά τους μόνο σε συγκεκριμένους χώρους, όπως στα γκέι μπαρ.

Επιπλέον, το ταξίδι στη Μύκονο εμφανίζεται στις προφορικές μαρτυρίες που συγκέντρωσα ως μια, ως έναν βαθμό, «νεανική» εμπειρία, ως μια ευκαι-

41. *Spartacus International Gay Guide*, Άμστερνταμ 1975, σ. 354· *Spartacus*, 1988, σ. 435.

42. Ενδεικτικά, συνέντευξη του Βασίλη Λαμπριανίδη στον συγγραφέα μέσω Skype, 17.10.2018. Ο Λαμπριανίδης γεννήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1960 και προέρχεται από εύπορη οικογένεια της Θεσσαλονίκης. Στις αρχές με μέσα της δεκαετίας του 1980 υπήρξε φοιτητής.

43. Ο όρος χρησιμοποιείται από την ιατρική ανθρωπολόγο Leonore Manderson στο πλαίσιο της έρευνάς της περί σεξουαλισμού στην Ταϊλάνδη. Βλ. Leonore Manderson, «Public Sex Performances in Patpong and Explorations of the Edges of Imagination», *Journal of Sex Research*, τ. 29/4 (1992), σ. 451-475. Στην περίπτωση των ελλήνων γκέι ανδρών που ταξίδευαν στη Μύκονο, οι σεξουαλικές τους εμπειρίες εκεί δεν ενείχαν το στοιχείο της οικονομικής συναλλαγής.

44. Συνέντευξη του Δημήτρη Γαλλίδη στον συγγραφέα, Αθήνα, 20.12.2017. Ο Γαλλίδης γεννήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 στην Αθήνα και τη δεκαετία του 1970 σπούδασε και εργάστηκε στη Γαλλία και τις ΗΠΑ. Κατάγεται από εύπορη οικογένεια.

45. *Spartacus International Gay Guide*, Άμστερνταμ 1975, σ. 354.

46. Συνέντευξη Γαλλίδη.

47. Ενδεικτικά, συνέντευξη Γαλλίδη και συνέντευξη Δαβαράκου.

ρία να περάσει κάποιες μέρες κανείς μακριά από συγγενείς μεγαλύτερης ηλικίας. Η αντίληψη ότι η Μύκονος ήταν ένα ξέφρενο «πάρτυ», που εμφανίζεται στις προφορικές μαρτυρίες ορισμένων συνομιλητών μου, συνάρθρωσε τη δημόσια επιτέλεση της σεξουαλικότητάς τους με το αίσθημα αυτονομίας από τους γονείς, με τους οποίους δεν επιθυμούσαν να πηγαίνουν μαζί διακοπές.⁴⁸ Η επιδίωξη αυτή για αυτονομία ήταν σύμφυτη στην υπό εξέταση περίοδο και με τις διακοπές των νέων με ετεροκανονική σεξουαλικότητα.⁴⁹ Βέβαια, οι γκέι άνδρες συνομιλητές μου, που βίωσαν το ταξίδι στη Μύκονο και ως μια νεανική εμπειρία, τόνισαν πως εκεί συναντούσαν και άλλους ταξιδιώτες μεγαλύτερης ηλικίας, με τους οποίους ανέπτυσαν φιλικές και, ενδεχομένως, σεξουαλικές σχέσεις.⁵⁰ Επομένως, ο σεξουαλικός τους πειραματισμός εκεί δεν ήταν αυστηρά οριοθετημένος με βάση την ηλικία.

Στο διαρκές αυτό «πάρτυ» διαμορφωνόταν για τους γκέι άνδρες από την Ελλάδα ένα φάσμα πιθανοτήτων σχετικά με τη διαμόρφωση ζευγαριών γκέι ανδρών, που, όπως υποστηρίζει ο Γιαννακόπουλος, ήταν το κυρίαρχο πλαίσιο σχέσεων για τους συγκεκριμένους άνδρες στην Ελλάδα από τη δεκαετία του 1970.⁵¹ Στη Μύκονο ταξίδευαν είτε με τον σταθερό σύντροφό τους είτε έκαναν εφήμερες σχέσεις εκεί. Ο Δημήτρης Γαλλίδης ανέφερε πως έχει πάει στη Μύκονο με «έναν Άγγλο γκόμενο που είχ[ε] τότε».⁵² Όμως, πρόσθεσε ότι στα ταξίδια του εν γένει, συμπεριλαμβανομένης της Μυκόνου, «πήγαινα μόνος μου, περήφανα, χόρευα στη μέση της πίστας μόνος μου, [...] παντού, και το μόνος σου δεν last [διαρκεί], όταν σε έβλεπε ο άλλος available [διαθέσιμο], βουρ, ε-ξάλλου δεν καθυστερώ, μπαμ μπαμ».⁵³ Ταυτόχρονα, σε κάποιες από τις προφορικές μαρτυρίες φαίνεται ότι συνέβαινε (ή υπήρχε η σχετική προσδοκία) να συναντήσουν εκεί έναν ερωτικό σύντροφο που να έμενε εκτός Ελλάδας, ώστε συνάπτοντας σταθερή σχέση να μεταναστεύσουν για ένα διάστημα εκεί. Οι συγκεκριμένοι άνδρες αναπαριστούσαν τη Μύκονο ως κόμβο για ποικίλες μετακινήσεις που επηρέαζαν τη σεξουαλικότητά τους, κάτι που επιβεβαιώνει τη σημασία του να συνεξετάζονται διαφορετικών ειδών μετακινήσεις.⁵⁴

48. Ενδεικτικά, συνέντευξη Ξενοφώντα Μαρκίδη, Αθήνα, 4.9.2018. Ο Μαρκίδης γεννήθηκε στην Αθήνα στις αρχές της δεκαετίας του 1950 και μεγάλωσε σε μια μικροαστική οικογένεια. Στην υπό εξέταση περίοδο σπούδασε και εργάστηκε προσωρινά ως διακοσμητής.

49. Papadogiannis, *Militant*, ό.π., σ. 48.

50. Ενδεικτικά, συνέντευξη Ρωσσίδη.

51. Yannakopoulos, «Naked Piazza», ό.π., σ. 180.

52. Συνέντευξη Γαλλίδη.

53. Στο ίδιο.

54. Ενδεικτικά, συνέντευξη Θανάση Ευθυμίου στον συγγραφέα, Θεσσαλονίκη, 27.12.2018. Ο Ευθυμίου γεννήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950 στη Θεσσαλονίκη από οικογένεια από τα μεσοστρώματα. Την υπό εξέταση περίοδο σπούδασε και ασχολήθηκε επαγγελματικά με τις καλές τέχνες.

Το φάσμα πιθανοτήτων για τις σεξουαλικές εμπειρίες των ελλήνων γκέι ανδρών στη Μύκονο αφορούσε και τον σεξουαλικό προσανατολισμό των ερωτικών τους συντρόφων εκεί, οι οποίοι δεν ήταν κατ' ανάγκη γκέι. Ο Ρωσίδης αναφέρθηκε σε σεξουαλική εμπειρία που είχε με άνδρα από την Αργεντινή, ο οποίος δήλωνε «στρέιτ». Επίσης, πρόσθεσε ότι συναντούσε και «λαϊκές αδερφές» από την Ελλάδα, που πλέον αναζητούσαν σεξουαλικές εμπειρίες και με άνδρες που αυτοπροσδιορίζονταν ως γκέι.⁵⁵

Σε κάθε περίπτωση, η έκφραση της σεξουαλικότητας των γκέι ανδρών στη Μύκονο είναι ένα από τα τρία στοιχεία που, σύμφωνα με την ανθρωπολόγο Πόλα Μπούσιου, συνθέτουν τον «κουίρ» χαρακτήρα του νησιού από τη δεκαετία του 1970 μέχρι τις αρχές της δεκαετίας του 2000. Τα άλλα δύο είναι η ευρύτερη αναπαράσταση του νησιού (και πέραν των γκέι χώρων) ως τόπου που ανθούν πρακτικές οι οποίες δεν ακολουθούν τις κοινωνικές νόρμες, και η άρνηση των ατόμων (όχι αναγκαστικά γκέι) που μετεγκαταστάθηκαν στη Μύκονο, των *Mykonians d'election*, να μετέχουν σε μια συλλογική ταυτότητα.⁵⁶ Η στάση των κρατικών αρχών της Ελλάδας και της τοπικής κοινωνίας απέναντι στους γκέι τουρίστες, Έλληνες και μη, επιβεβαιώνει ως έναν βαθμό το επιχειρήμα της. Ενδεικτικά, τα τεύχη του οδηγού *Spartacus* δεν αναφέρουν ότι οι σεξουαλικές περιπτώξεις των γκέι ανδρών στην παραλία *Super Paradise* παρεμποδίστηκαν συστηματικά από τις τοπικές ή τις εθνικές αρχές ή από ομάδες ετεροφυλόφιλων κατοίκων του νησιού, είτε πριν είτε μετά την κατάρρευση της δικτατορίας. Επίσης, τοπικοί φορείς, όπως η Εμποροεπαγγελματοβιοτεχνική Ένωση, αν και δεν αποδέχονταν κατ' ανάγκη την ομοφυλοφιλία, δεν επιθυμούσαν να παρεμποδίσουν την εισροή γκέι τουριστών στο νησί. Ενδεικτικά, απαντώντας σε άρθρο της εφημερίδας *Ακρόπολις*, που παρουσίαζε τη Μύκονο ως τόπο «ακολασίας», συλλογικό της Μυκόνου, όπως αυτή που προαναφέρθηκε, αντέτασσαν: «Και στο κάτω-κάτω της γραφής όπως και να το κάνουμε, είτε ομοφυλόφιλοι είναι, είτε ναρκομανείς... δεν έχουν καμιά ταμπέλα στην πλάτη που να το γράφει... Ας αφήσουν λοιπόν [έντυπα, όπως η *Ακρόπολις*] αυτό το νησί με τους απλούς καλοσυνάτους ανθρώπους του να ζήσει τη ζωή του...».⁵⁷

Βέβαια, κάτι που ενδεχομένως θα μπορούσε να τονίσει περισσότερο η Μπούσιου είναι το φάσμα των πιθανοτήτων αναφορικά με τις σεξουαλικές εμπειρίες ελλήνων και μη ελλήνων γκέι ανδρών στη Μύκονο. Η Μύκονος δεν αποτέλεσε έναν εμπεδωμένο κουίρ χώρο, αλλά ένα πλαίσιο αμφισβήτησης και

55. Συνέντευξη Ρωσίδη.

56. Pola Bousiou, *The Nomads of Mykonos. Performing Liminalities in a «Queer» Space*, Berghahn Books, 2008, σ. 228-229.

57. «Σεξ-αλά-Μύκονο», *Νέα Μύκονος*, Ιούνιος-Ιούλιος 1975, σ. 3. Το άρθρο στην *Ακρόπολη* δημοσιεύτηκε στις 6.7.1975.

αναπαραγωγής της ετεροκανονικότητας. Ενδεικτικά, ο οδηγός *Spartacus* σύστηνε στους αναγνώστες του να μη φλερτάρουν στον προαύλιο χώρο της εκκλησίας της Παραπορτιανής, καθώς οι ετεροφυλόφιλοι ντόπιοι διαμαρτύρονταν για αυτή την πρακτική, χωρίς, βέβαια, να αντιδρούν εν γένει στην εισροή γκέι ανδρών τουριστών. Ο οδηγός τόνιζε ότι οι ευαίσθητες αυτών των ντόπιων πρέπει να γίνουν σεβαστές, ώστε να εξακολουθήσει η Μύκονος να είναι ανοιχτή στους γκέι τουρίστες.⁵⁸ Επίσης, ορισμένοι γκέι άνδρες λειτουργούσαν στη Μύκονο έχοντας εσωτερικεύσει περιορισμούς που έθετε η ετεροκανονικότητα που κυριαρχούσε στον τόπο κατοικίας τους. Όπως αναφέρει αναγνώστης σε επιστολή που έστειλε στο περιοδικό *Αμφί*, «δεν είχα το θάρρος ούτε να μπω μέσα στον Πιέρο στη Μύκονο, από φόβο μη με δει κανένας».⁵⁹

Επιπλέον, στους γκέι χώρους στη Μύκονο αναπαράγονταν κανονιστικές αντιλήψεις που ενστερνίζονταν οι γκέι άνδρες στην Ελλάδα. Χαρακτηριστικά, ο Παναγιώτης Ζαραλίδης, γεννημένος στην Αθήνα το 1955 και καλλιτέχνης, ανέφερε ότι τη δεκαετία του 1970 στη Μύκονο κυριαρχούσε η νόρμα που ήθελε τους γκέι άνδρες, συμπεριλαμβανομένων των Ελλήνων, να έχουν συγκεκριμένη σωματική κατάσταση. Στα ταξίδια του στη Μύκονο, αλλά και στα μπαρ στην Αθήνα, αισθανόταν ότι είχαν «μεγαλύτερη αξία» (ήταν δηλαδή πιο ποθητοί) γκέι άνδρες που δεν θεωρούνταν ευτραφείς για τα πρότυπα της εποχής.⁶⁰ Για να περιγράψει αυτή την κατάσταση, ο Ζαραλίδης χρησιμοποίησε στην αφήγησή του τη μεταφορά του «χρηματιστηρίου».⁶¹ Μια άλλη κανονιστική αντίληψη που κυριάρχησε στη δραστηριότητα των ελλήνων γκέι ανδρών τόσο στη Μύκονο όσο και στην υπόλοιπη Ελλάδα ήταν, για παράδειγμα, η επιφύλαξη έως και εχθρότητα που εξέφραζαν αρκετοί για τη θηλυπρεπή εξωτερική εμφάνιση κάποιων ανδρών με ομοερωτικές επιθυμίες.⁶² Επιπλέον, ορισμένες (αν και όχι όλες) οι τρανς γυναίκες με τις οποίες συζήτησα ανέφεραν ότι δεν αισθάνονταν άνετα στους χώρους των γκέι (σις)⁶³ ανδρών στη Μύκονο.⁶⁴ Αντίστοιχα, το τα-

58. *Spartacus International Gay Guide*, Άμστερνταμ 1979, σ. 243.

59. Πέτρος, 19 ετών, επιστολή, *Αμφί*, τ. 20 (1986), σ. 91.

60. Μια νόρμα που εμφανίστηκε τουλάχιστον από τη δεκαετία του 1980 εν γένει στην Ελλάδα, αφορούσε στην προτίμηση στο γυμνασμένο σώμα από τους γκέι άνδρες. Άλλωστε, η άθληση σε γυμναστήρια αποτέλεσε, σύμφωνα με τον Γιαννακόπουλο, συστατικό στοιχείο της συγκρότησης των γκέι ανδρών από τα μεσοστρώματα τη δεκαετία του 1980 στην Αθήνα. Βλ. Yannakopoulos, «Naked Piazza», *ό.π.*, σ. 182-183. Βέβαια, ενδέχεται ο Ζαραλίδης να προβάλλει μια νόρμα που ίσχυε τη δεκαετία του 1980, στις εμπειρίες του στη Μύκονο τη δεκαετία του 1970.

61. Συνέντευξη του Παναγιώτη Ζαραλίδη στον συγγραφέα, Αθήνα, 11.1.2018.

62. Βλ. ενδεικτικά γνώμες που αναφέρονται στο «Στην αναζήτηση μιας ομοφυλόφιλης ταυτότητας», *Αμφί*, τ. 6 (1980), σ. 66-69.

63. Ανδρών δηλαδή που αποδέχονται το φύλο που τους έχει αποδοθεί.

64. Ενδεικτικά, συνέντευξη της Αλίσιας, τρανς γυναίκας και σεξεργάτριας, στον συγγραφέα, Αθήνα, 10.1.2018. Η Αλίσια γεννήθηκε στον Πειραιά στα τέλη της δεκαετίας του 1950. Αντίθετα, η Ιμέλντα ανέφερε ότι ταξίδευε συχνά στη Μύκονο τη δεκαετία του 1970 και συναντούσε γκέι

ξικό υπόβαθρο των ελλήνων γκέι ανδρών που επισκέπτονταν τη Μύκονο δημιουργούσε ασυμμετρίες ανάμεσά τους. Ο Ρωσσίδης, που προέρχεται από μεγαλοαστική οικογένεια, τοποθετήθηκε κάπως επιφυλακτικά για άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές από τα λαϊκά στρώματα που επισκέπτονταν το νησί ήδη στην υπό εξέταση περίοδο, αλλά και τα επόμενα χρόνια: «τέλη δεκαετίας '80 λαϊκό προσκύνημα, πολλές τρελές μαζεύονταν, όλες οι κομμώτριες της Ευρώπης...».⁶⁵ Οι γκέι συνομιλητές μου από τα μεσαία και ανώτερα στρώματα φαίνεται εν γένει ότι προτιμούσαν την κοινωνικοποίηση και τις σεξουαλικές σχέσεις με άνδρες αντίστοιχης με αυτούς ταξικής προέλευσης.⁶⁶ Επομένως, οι έλληνες τουλάχιστον γκέι τουρίστες αναπαρήγαγαν σχέσεις εξουσίας με βάση την ταυτότητα φύλου και την κοινωνική τάξη.

«Η Μύκονος στην Αθήνα»⁶⁷

ΟΙ ΜΕΤΑΚΙΝΗΣΕΙΣ ΔΕΝ ΕΔΙΝΑΝ στους γκέι άνδρες μόνο τη δυνατότητα να βιώσουν πιο απρόσκοπτα τη σεξουαλικότητά τους σε σχέση με την καθημερινότητά τους στον τόπο καταγωγής, αλλά επηρέαζαν επίσης και τις δραστηριότητες στα γκέι μπαρ στα οποία σύχναζαν στην Αθήνα. Η εμφάνιση και εξάπλωση χώρων που απευθύνονταν αποκλειστικά ή κυρίως σε γκέι άνδρες, όπως τα γκέι μπαρ, δεν υπήρξε ελληνική ιδιαιτερότητα αυτή την περίοδο. Αντίθετα, πρόκειται για μια διαδικασία η οποία παρουσιάστηκε σε πολλές χώρες της «Δύσης» ήδη από τη δεκαετία του 1950.⁶⁸ Όσον αφορά τη διάδοση των γκέι μπαρ στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη, ο οδηγός *Spartacus* ανέφερε το 1973 στην κατηγορία «μπαρ, κλαμπ κτλ.»⁶⁹ είκοσι τέτοιους χώρους στην Αθήνα και κανέναν στη Θεσσαλονίκη.⁷⁰ Αντίστοιχα, το 1984 ανέφερε δεκαέξι τέτοιους χώρους στην Αθήνα και έναν στη Θεσσαλονίκη (χωρίς αστέρι).⁷¹ Ένα

αίς άνδρες, με τους οποίους ήταν φίλη. Η Ιμέλντα, τρανς γυναίκα και σεξεργάτρια, γεννήθηκε στην Αθήνα στις αρχές της δεκαετίας του 1950. Βλ. συνέντευξη της Ιμέλντας στον συγγραφέα, Αθήνα, 4.9.2018.

65. Συνέντευξη Ρωσσίδη.

66. Βέβαια, πρέπει να τονίσω ότι δεν υπάρχουν μελέτες που να αναφέρουν ποσοτικά στοιχεία σχετικά με την ταξική προέλευση και την ταυτότητα φύλου των γκέι επισκεπτών, Ελλήνων και μη, στη Μύκονο.

67. Συνέντευξη Γαλλίδη.

68. Ενδεικτικά, Gert Hekma, «Queer Amsterdam 1945-2010», στο Cook - Evans, *Queer Cities*, ό.π., σ. 126.

69. Στην περίπτωση της Αθήνας και της Θεσσαλονίκης αφορούσαν μπαρ ή καφέ.

70. *Spartacus International Gay Guide*, Άμστερνταμ 1973, σ. 196, 198.

71. Η συγκεκριμένη ένδειξη σήμαινε ότι είτε η εκδοτική ομάδα δεν είχε ίδια γνώμη είτε δεν θεωρούσε ιδιαίτερα αξιόλογο για την επικοινωνία των γκέι ανδρών τον συγκεκριμένο χώρο. *Spartacus Guide for Gay Men*, Άμστερνταμ 1984, σ. 330, 332.

από αυτά, το μπαρ «Μύκονος», ιδρύθηκε το 1969 στην Πλάκα και γινόταν μνεία σε αυτό στον *Spartacus* μέχρι το 1979. Από το 1981 ο συνιδρυτής και συνιδιοκτήτης του Αλέκος Αμφιλόχιος άνοιξε το μπαρ «Alekos' Island» στο Κολωνάκι.

Κάποια από τα μπαρ που ανέφερε ο *Spartacus* προσέλκυαν άνδρες που επιδίδονταν (και) σε ομοερωτικές πρακτικές, χωρίς να αυτοπροσδιορίζονται ως γκέι.⁷² Η συγκρότησή τους ως χώρων που αναγνωρίζονταν συγκεκριμένα ως «γκέι μπαρ» υπήρξε μια δυναμική διαδικασία, που πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 1970. Ενδεικτική είναι η περίπτωση του μπαρ «Μύκονος». Όπως αναφέρει ο Γιαννακόπουλος, ο Αλέκος Αμφιλόχιος καθώς και η πλειοψηφία των πελατών του μπαρ αρχικά συμμετείχαν σε ομοερωτικές πρακτικές, χωρίς να αυτοπροσδιορίζονται ως γκέι.⁷³ Όμως σταδιακά, ο συγκεκριμένος χώρος προσέλκυσε γκέι άνδρες. Στη συνέντευξή του στον δημοσιογράφο, σκηνοθέτη και συγγραφέα Πέτρο Μπιρμπίλη, ο Αλέκος Αμφιλόχιος αποδίδει τον χαρακτήρα αυτό στην έλευση μη ελλήνων γκέι ανδρών τουριστών, που μάθαιναν για το μπαρ από τον οδηγό *Spartacus*.⁷⁴ Άλλωστε, η περιοχή που βρισκόταν το μπαρ, η Πλάκα, ήταν από τις πλέον πολυσύχναστες εκείνη την περίοδο από μη έλληνες τουρίστες.⁷⁵

Ταυτόχρονα, έλληνες γκέι άνδρες αντιμετώπιζαν το ίδιο μπαρ ως χώρο έκφρασης του σεξουαλικού τους προσανατολισμού, συνδέοντάς το εν μέρει με τις διακοπές τους στη Μύκονο. Από τη μια, οι γκέι συνομιλητές μου τόνισαν το στοιχείο του «καλοκαιριού», που θεωρούσαν ότι ενίσχυε την έκφραση της σεξουαλικότητάς τους στη Μύκονο· τα έκανε όλα «πιο αισθησιακά».⁷⁶ Επίσης, όπως προανέφερα, θεωρούσαν ότι η σεξουαλική τους έκφραση μπορούσε να είναι πιο διάχυτη στους δημόσιους χώρους της Μυκόνου σε αντίθεση με την Αθήνα. Από την άλλη, για ορισμένους τουλάχιστον από τους πληροφορητές μου η ατμόσφαιρα στο μπαρ «Μύκονος» είχε την γκέι αύρα του νησιού. Σύμφωνα με τον Γαλλίδη, το μπαρ «ήταν η Μύκονος στην Αθήνα».⁷⁷ Επέτρεπε ένα αντίστοιχο κλίμα ελευθερίας στην επικοινωνία των γκέι ανδρών με την ελευθερία

72. Λουκάς Χρήστου, «Ομοφυλόφιλα μπαρς», *Αμφί*, τ. 16-17 (1984), σ. 48-49.

73. Yannakopoulos, «Naked Piazza», *ό.π.*, σ. 184.

74. Πέτρος Μπιρμπίλης, «Το ατέλειωτο πάρτι στο Aleco's Island Bar», *Lifo*, 24.6.2017, https://www.lifo.gr/articles/lgbt_articles/137251/to-ateleioto-parti-sto-aleco-s-island-bar (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 21.5.2019).

75. Βλ. Μιχάλης Νικολακάκης, «Τουρισμός και ελληνική κοινωνία την περίοδο 1945-1974», α-δημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Κρήτης, 2013, σ. 408. Για μια λεπτομερή περιγραφή των γκέι μπαρ στην Αθήνα (και) στην υπό εξέταση περίοδο βλ. Χρήστος Παρίδης, «Η γκέι διασκέδαση της Αθήνας», στο αφιέρωμα *Queer Athens*, *Lifo*, 6.6.2019, σ. 42-45.

76. Συνέντευξη Ρωσσίδη.

77. Συνέντευξη Γαλλίδη.

που είχαν οι γκέι άνδρες να φλερτάρουν στα μπαρ της Μυκόνου. Επομένως, ο τουρισμός στη Μύκονο δεν ήταν αποκομμένος από την καθημερινότητα των γκέι ανδρών και είχε τη δυνατότητα να συμβάλει στην αναμόρφωσή της, τουλάχιστον στην περίπτωση της Αθήνας. Εν προκειμένω συνέδραμε στο να την αντιμετωπίζουν ορισμένοι γκέι άνδρες ως μέτρο σύγκρισης για την επικοινωνία τους στην Αθήνα, να αναπτύσσουν δηλαδή την προσδοκία ότι, αν και η δημόσια επιτέλεση της σεξουαλικότητάς τους στην Αθήνα δεν ήταν εύκολη, τουλάχιστον μπορούσαν να φλερτάρουν στα συγκεκριμένα μπαρ ως γκέι άνδρες.

«Πήγα εκεί να δω την άλλη πλευρά, τη μεσογειακή Ανατολή, που έχασε η Ελλάδα»⁷⁸

ΜΕΧΡΙ ΣΤΙΓΜΗΣ ΑΝΑΦΕΡΘΗΚΑ στην επίδραση που είχαν οι μετακινήσεις στη σεξουαλικότητα των γκέι ανδρών στην Ελλάδα. Στην υπό εξέταση περίοδο εξακολουθούσαν να υπάρχουν, όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα, άνδρες που συμμετείχαν (και) σε ομοερωτικές πρακτικές χωρίς να αυτοπροσδιορίζονται ως γκέι. Η συγκεκριμένη κατηγορία ανδρών ήταν κοινωνικά ετερογενής. Περιλάμβανε άτομα από την εργατική τάξη μέχρι τα μεσοστρώματα, σύμφωνα τουλάχιστον με τα αποσπασματικά δεδομένα που προκύπτουν από αυτοβιογραφικά κείμενα αυτών των ανδρών. Τέτοιες περιπτώσεις ήταν, λόγω χάρη, άνδρες από εργατικές και μικροαστικές γειτονιές που είχαν σεξουαλικές σχέσεις (και) με άνδρες με κάποιο οικονομικό αντάλλαγμα.⁷⁹ Το φαινόμενο αυτό που παρατηρούνταν στην Αθήνα τις δεκαετίες του 1950 και του 1960, εξακολούθησε να υπάρχει και στη δεκαετία του 1980.⁸⁰ Μια άλλη περίπτωση ανδρών που ακολουθούσαν (και) ομοερωτικές πρακτικές χωρίς να αυτοπροσδιορίζονται ως γκέι ήταν ορισμένοι κυρίως διανοούμενοι,⁸¹ με δυο από τους οποίους, τον Ιάκωβο Δανίδη και τον Ιωάννη Μαλαμίδη, συνομίλησα στο πλαίσιο της έρευνάς μου. Οι συγκεκριμένοι απέφευγαν κάθε είδους σεξουαλική ταυ-

78. Συνέντευξη του Ιάκωβου Δανίδη στον συγγραφέα, Αθήνα, 21.12.2017. Ο Δανίδης μεγάλωσε σε χωριό της βόρειας Ελλάδας. Στη συνέχεια, σπούδασε στο Πανεπιστήμιο της Θεσσαλονίκης και παρακολούθησε μαθήματα αγγλικής γλώσσας σε θερινό σχολείο στο Λονδίνο. Η επίδραση αυτών των μετακινήσεων υπήρξε αθροιστική για τον Δανίδη, ο οποίος στην προφορική μαρτυρία του αναφέρθηκε σε δύο «μεταμορφώσεις». Στη Θεσσαλονίκη άρχισε να «ανακαλύπτει», όπως ανέφερε, τον σεξουαλικό του προσανατολισμό, αλλά στο Λονδίνο αισθάνθηκε πολύ λιγότερες εννοχές στο να αναπτύξει ομοερωτική σχέση. Όμως, η σύνδεσή του με τη «gay culture» του Λονδίνου ήταν μερική: «εγώ πάντα είχα ένα θέμα με τις ταμπέλες, δεν μου αρέσει καθόλου [...] εγώ ήθελα, οι Έλληνες είχαν αυτό που είχαν μέχρι πρότινος [...] υπήρχε μια bisexuality».

79. Ενδεικτικά, «Με ένα τσόλι», *Κράξιμο*, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1989, σ. 19-20.

80. Yannakopoulos, «Naked Piazza», *ό.π.*, σ. 179.

81. Χρησιμοποιώ τον όρο «διανοούμενοι» με την ευρεία έννοια, αναφερόμενος σε άτομα που εμπλέκονται με τον χώρο των γραμμάτων και των τεχνών.

τότητα και έλεγαν ότι δεν απέκλειαν σεξουαλικές σχέσεις τόσο με άνδρες όσο και με γυναίκες.⁸²

Εξετάζοντας αυτούς τους κουίρ διανοούμενους, ακολούθησα την προσέγγιση της κουίρ προφορικής ιστορίας, την οποία έχουν αναπτύξει ιστορικοί όπως η Nan Alamilla Boyd. Σύμφωνα με την Boyd, η προφορική ιστορία πρέπει να εξετάζει κριτικά τη λεγόμενη «παγίδα της υποκειμενικότητας» (trap of subjectivity). Την τάση, δηλαδή, να προκρίνονται στην έρευνα για τις ομοερωτικές πρακτικές υποκείμενα με μη ετεροκανονική σεξουαλικότητα, τα οποία, ταυτόχρονα, έχουν αναπτύξει σαφώς οριοθετημένο γκέι ή λεσβιακό σεξουαλικό προσανατολισμό. Η τάση αυτή στην πράξη περιθωριοποιεί φωνές υποκειμένων με ομοερωτικές επιθυμίες που δεν αυτοπροσδιορίζονται με βάση τέτοιες σεξουαλικές ταυτότητες.⁸³ Ποικίλες μορφές μετακινήσεων λειτούργησαν και για αυτούς ως μέσο αναστοχασμού για τη σεξουαλικότητά τους. Οι μαρτυρίες του Δανίδη και του Μαλαμίδη παρακάτω είναι ενδεικτικές.⁸⁴

Ένας σημαίνον προορισμός για κουίρ διανοούμενους, τουλάχιστον για αυτούς από τους οποίους συνέλεξα προφορικές μαρτυρίες, ήταν η Τουρκία. Ο Δανίδης την επισκέφτηκε αρκετές φορές ως τουρίστας, ενώ ο Μαλαμίδης βρέθηκε εκεί ως τουρίστας αλλά και για να εργαστεί. Η μετάβασή τους εκεί δεν σχετιζόταν υποχρεωτικά με τη σεξουαλικότητά τους. Συγκεκριμένα, ο Μαλαμίδης, εκπαιδευτικός, που γεννήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950, σπούδασε στη Θεσσαλονίκη στα τέλη της δεκαετίας του 1960 και στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 βρέθηκε στην Ιστανμπούλ, για να δουλέψει για κάποια χρόνια στο εκεί ελληνικό σχολείο.⁸⁵ Στη συζήτηση που είχα μαζί του ανέφερε ότι «Πήγα [στην Τουρκία] ως εκπαιδευτικός, είχα τη δυνατότητα γιατί πώς θα πήγαινα, αλλά [εκεί] ήταν η μοίρα μου, ένα κομμάτι της ζωής, της ταυτότητάς μου (εν γένει)».⁸⁶ Επομένως, δεν συνέδεε τη μετακίνησή του εκεί αποκλειστικά και μόνο με τις σεξουαλικές του αναζητήσεις.

82. Δεν αυτοπροσδιορίζονταν ως γκέι ούτε ως κουίρ – τον τελευταίο όρο τον χρησιμοποιώ εγώ, για να αναδείξω τη ρευστότητα της σεξουαλικότητάς τους. Επίσης, δεν συμμερίζονταν οπωσδήποτε την κατανομή σεξουαλικών ρόλων σε «παθητικό» και «ενεργητικό».

83. Nan Alamilla Boyd, «Who Is the Subject? Queer Theory Meets Oral History», *Journal of the History of Sexuality*, τ. 17/2 (2008), σ. 177-189.

84. Συνέντευξη Δανίδη. Συνέντευξη Μαλαμίδη.

85. Παρόλο που η εργασιακή μετανάστευση από την Ελλάδα σε άλλες χώρες υποχώρησε στα μέσα της δεκαετίας του 1970 και τη δεκαετία του 1980, αυξήθηκε την περίοδο 1980-1989 το ποσοστό των ατόμων με πανεπιστημιακή μόρφωση που μετακινούνταν στο εξωτερικό για να εργαστούν. Βλ. Lois Labrianidis - Manolis Pratsinakis, «Greece's New Emigration at Times of Crisis», *GreeSE working paper*, τ. 99 (2016), <http://eprints.lse.ac.uk/66811/1/GreeSE-No.99.pdf> (ημερομηνία τελευταίας πρόσβασης: 1.8.2019).

86. Συνέντευξη του Ιωάννη Μαλαμίδη στον συγγραφέα, Θεσσαλονίκη, 24.12.2017.

Βέβαια, τόσο ο Δανίδης όσο και ο Μαλαμίδης ταξίδεψαν και αναπαρέστησαν γενικά την Τουρκία και την Ιστανμπούλ συγκεκριμένα ως χώρο στον οποίο βίωσαν έντονη σεξουαλική ζωή. Παράλληλα, δεν ανέφεραν ότι έδιναν στους συντρόφους τους κάποια υλικά ανταλλάγματα. Στην αφήγησή τους δεν γίνεται καμία μνεία στον σεξουαλισμό, όπως άλλωστε συμβαίνει και στις μαρτυρίες των γκέι συνομιλητών μου, σε αντίθεση με όσα αναφέρονταν σε έντυπα γκέι ανδρών σε άλλες «δυτικές» χώρες, όπως η Δυτική Γερμανία.⁸⁷ Όμως, αντίθετα από τους γκέι συνομιλητές μου, οι οποίοι κυρίως αναζητούσαν εφήμερες σεξουαλικές επαφές με άνδρες που προέρχονταν από την περιοχή που περιέγραφαν ως «Ανατολή» και που περιλάμβανε και την Τουρκία, ο Μαλαμίδης επεδίωκε τόσο βραχυχρόνιες όσο και σταθερές σχέσεις με τούρκους άνδρες.⁸⁸ Οι ομοερωτικές του επιθυμίες, βέβαια, δεν πραγματοποιούνταν πάντοτε. Η Ιστανμπούλ υπήρξε για αυτόν τόπος σεξουαλικής εκπλήρωσης, αλλά και έντονων απογοητεύσεων:

«Να σου πω, μια νύχτα, έριχνε χιόνι στην Πλατεία Ταξίμ, είχε μαγαζιά, μπουραρίες, λουφάξαμε γιατί έξω έριχνε χιόνι... ένα παιδί, διασταυρώθηκαν οι ματιές μας, η ώρα ήταν 8, 8.15 ξαναπέρασε, 9. Η ώρα 12.30 που το χιόνι πύκνωσε μιλήσαμε, γνωριστήκαμε, και άρχισε μια ερωτική περιπέτεια τόσο... που ξεσηκώθηκα, μπερδεύτηκα. Όταν το παιδί ξαφνικά χάθηκε, αρρώστησα [...] [μιλάει αργά, στακάτα]».⁸⁹

Οι μαρτυρίες του Δανίδη και του Μαλαμίδη διαφέρουν ριζικά από το αυτοβιογραφικό υλικό από γκέι άνδρες που έχω συγκεντρώσει και σε ένα άλλο σημείο: ούτε ο Δανίδης ούτε ο Μαλαμίδης έδειξαν να επιδιώκουν την έκφραση της σεξουαλικότητάς τους σε οριοθετημένους χώρους για γκέι άνδρες στην Τουρκία. Ο Δανίδης ανέφερε ότι επισκεπτόταν χαμάμ, όπου μπορούσε να έρθει (και) σε ερωτική επαφή με τούρκους άνδρες από την εργατική ή τη μικροαστική τάξη, οι οποίοι δεν αυτοπροσδιορίζονταν ως γκέι.⁹⁰ Επίσης, ο Μαλαμίδης μου αφηγήθηκε ότι φλέρταρε με τούρκους άνδρες, όχι απαραίτητα γκέι, σε ανοιχτούς χώρους, όπως στους δρόμους της Ιστανμπούλ.⁹¹ Ο Δανίδης μου τόνισε ότι αισθανόταν περισσότερο άνετα σε χαμάμ παρά σε «εκδυτικισμένους» χώρους της Ιστανμπούλ, όπως γκέι μπαρ. Μάλιστα, ήταν επικριτικός

87. Για τη Δυτική Γερμανία βλ. Ewing, «Toward», ό.π.

88. Συνέντευξη Μαλαμίδη. Σχετικά με τις σεξουαλικές αναζητήσεις των γκέι συνομιλητών μου στην «Ανατολή» βλ., ενδεικτικά, συνέντευξη του Ιάκωβου Ναλμπάντη στον συγγραφέα, Θεσσαλονίκη, 7.1.2018. Ο Ναλμπάντης γεννήθηκε στα μέσα της δεκαετίας του 1950, προέρχεται από οικογένεια της μεσοαστικής τάξης και τη δεκαετία του 1970 υπήρξε φοιτητής.

89. Συνέντευξη Μαλαμίδη.

90. Συνέντευξη Δανίδη.

91. Συνέντευξη Μαλαμίδη.

στην αφήγησή του σε μια προϊούσα διαδικασία «εκδυτικισμού» της Ελλάδας, που περιλάμβανε και την οριοθέτηση της ομοερωτικής επιθυμίας σε γκέι μπαρ.⁹² Εν γένει, τα ταξίδια των κουίρ διανοομένων στην Τουρκία συνέτειναν όχι στο να αποφεύγουν τελείως, αλλά σίγουρα στο να αποκραυαλλώσουν μια μερική και κριτική επαφή με τους γκέι χώρους.⁹³

Συνολικά, οι αφηγήσεις του Δανίδη και του Μαλαμίδη αναπαράγουν μια σύνθετη προσέγγιση ως προς την Τουρκία: σε ορισμένες περιπτώσεις προσέγγιζαν τους ντόπιους άνδρες ως αντικείμενα των ερωτικών επιθυμιών. Ταυτόχρονα, όμως, δεν αναπαρήγαγαν απλά μια δυτικοκεντρική οριενταλιστική προσέγγιση, η οποία θα παρουσίαζε την «Δύση» ως «προοδευμένη» σε αντιδιαστολή με την «Ανατολή».⁹⁴ Ιδιαίτερα η αφήγηση του Δανίδη έρχεται σε αντίθεση με την τάση πολλών γκέι από τη Δυτική Γερμανία, αλλά και ορισμένων από την Ελλάδα, να τοποθετούν εαυτούς στη «Δύση» και να την αναπαριστούν ως πιο ελεύθερη σε θέματα σεξουαλικότητας σε σχέση με την «Ανατολή».⁹⁵ Με αυτή την έννοια, το ταξίδι στην Τουρκία ήταν για τον Δανίδη μια μετακίνηση όχι μόνο στον χώρο, αλλά και στον χρόνο. Για τον συγκεκριμένο διανοούμενο οι βραχυχρόνιες τουριστικές επισκέψεις στην Τουρκία ήταν ένα μέσο που επέτρεπε ομοερωτικές εμπειρίες εκτός του πλαισίου μιας γκέι ταυτότητας. Θεωρούσε ότι εκεί επικρατούσε μια πιο ρευστή κατάσταση στις αντιλήψεις για τη σεξουαλικότητα και την αρρενωπότητα, σύστοιχη με αυτές που υπήρχαν στην Ελλάδα μέχρι τη δεκαετία του 1970, και στην οποία ήταν θετικά διακείμενος. Στην επικοινωνία του μαζί μου έδειξε μια νοσταλγική διάθεση για τη λεγόμενη «παλιά Ελλάδα», όπου, σύμφωνα με τον αφηγητή, υπήρχε η δυνατότητα για τους άνδρες να έχουν σεξουαλικές σχέσεις τόσο με άνδρες όσο και με γυναίκες, χωρίς να πρέπει να ενστερνιστούν τον ομοφυλοφιλικό ή ετεροφυλοφιλικό προσδιορισμό. Αυτή την «παλιά Ελλάδα» συνέδεσε στη συνέντευξή του όχι μόνο με την Τουρκία, αλλά με την ευρύτερη «μεσογειακή Ανατολή».⁹⁶ Στην αφήγησή του διακρίνεται, μάλιστα, ένας τόνος νοσταλγίας και εξιδανίκευσης των ομοερωτικών πρακτικών στην Τουρκία. Είναι χαρακτη-

92. Συνέντευξη Δανίδη.

93. Ένα ζήτημα που χρήζει περαιτέρω ανάλυσης είναι κατά πόσο κριτική και μερική ήταν η σχέση ανδρών με ομοερωτικές πρακτικές από τα λαϊκά στρώματα με γκέι χώρους στην Αθήνα και τη Μύκονο. Όπως προανέφερα, ο Ρωσίδης τους συναντούσε στη Μύκονο, αλλά ένα περαιτέρω ζήτημα προς διερεύνηση είναι οι δικές τους προσεγγίσεις στους χώρους αυτούς.

94. Περί οριενταλισμού εν γένει βλ. Edward W. Said, *Orientalism*, Pantheon Books, 1978.

95. Για την περίπτωση των γκέι ανδρών από τη Δυτική Γερμανία για τη δεκαετία του 1970 βλ. Ewing, «Toward», ό.π. Για την περίπτωση της Ελλάδας βλ. ενδεικτικά συνεντεύξεις Γαλλίδη και Ναλμπάντη.

96. Συνέντευξη Δανίδη. Αντίστοιχα, ο Μαλαμίδης αναπαρέστησε την Ιστανμπούλ ως «ομφαλό» του «μεσογειακού» κόσμου, χωρίς βέβαια να τη συνδέσει με την επιτέλεση ομοερωτικών πρακτικών στην Ελλάδα πριν από τη δεκαετία του 1970.

ριστικό ότι δεν έκανε μνεία στις διώξεις των ατόμων με ομοερωτικές πρακτικές επί δικτατορικού καθεστώτος με επικεφαλής τον στρατηγό Κενάν Εβρέν (1980-1983), παρόλο που είχε βρεθεί στην Τουρκία εκείνη την περίοδο.⁹⁷

Η έμπνευση που αντλούσαν οι άνδρες αυτοί από κατασκευές της «Ανατολής» τούς τοποθετούσε σε μια σχέση ατελούς ασυμμετρίας, όπως θα ήθελα να την ονομάσω, με τους γκέι άνδρες: ορισμένοι τουλάχιστον γκέι άνδρες συνομιλητές μου τόνισαν ότι στις «δυτικές κοινωνίες» υπήρχαν περισσότερες δυνατότητες για την απελευθέρωση της ομοερωτικής επιθυμίας. Αντίστοιχα, αντιμετώπιζαν την «Ανατολή» οριενταλιστικά, σε αυτή την περίπτωση χωρίς καμιά τάση εξιδανίκευσης, αλλά ως έναν τόπο «παρωχημένο», τουλάχιστον ως προς τις αντιλήψεις περί σεξουαλικότητας.⁹⁸ Όμως, δεν αξιολογούσαν κατ' ανάγκη αρνητικά τους άνδρες που εμπνέονταν από αναπαράστασεις της «Ανατολής», για να πλαισιώσουν διαφορετικά τις ομοερωτικές τους πρακτικές. Ενδεικτικά, δεν επεδίωκαν να αποκλείσουν τους κουίρ διανοούμενους από γκέι χώρους και πρωτοβουλίες. Χαρακτηριστικά, τόσο ο Δανίδης όσο και ο Μαλαμίδης δεν ανέφεραν ότι αισθάνθηκαν κάποιου είδους προκατάληψη, όταν επικέφθηκαν γκέι μπαρ στην Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη.

Συμπεράσματα

ΚΑΤΑΛΗΓΟΝΤΑΣ, το κεφάλαιο αυτό επιδιώκει να υπογραμμίσει την αμφίδρομη σχέση μετακινήσεων και ανδρικών ομοερωτικών επιθυμιών και πρακτικών. Οι συγκεκριμένες επιθυμίες και πρακτικές μπορούσαν να αποτελέσουν κίνητρο για αυτές τις μετακινήσεις, οι οποίες, ταυτόχρονα, έδιναν στους άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές τη δυνατότητα να πειραματιστούν σεξουαλικά και να αναστοχαστούν πάνω στη σεξουαλικότητά τους. Το αποτέλεσμα αυτών των διαδικασιών δεν ήταν προκαθορισμένο, αλλά λειτουργούσε μέσα σε ένα φάσμα πιθανοτήτων. Μπορούσαν να λειτουργήσουν απελευθερωτικά ως προς την έκφραση των ομοερωτικών τους επιθυμιών, αλλά και να αναπαράγουν σχέσεις εξουσίας με βάση αντιλήψεις περί ταυτότητας φύλου, κοινωνικής τάξης, «Δύσης»/«Ανατολής» και της εξωτερικής εμφάνισης των ανδρών αυτών. Επομένως, δεν αποτελούσαν αποκλειστικά και μόνο περιπτώσεις ενός εκμεταλλευτικού σεξοτουρισμού, όπως σωστά υποδεικνύει ο Binnie. Επίσης, οι πιθανότητες αυτές αφορούσαν και το πώς αντιλαμβάνονταν οι άνδρες με ομοερωτικές πρακτικές αναδυόμενους γκέι χώρους, όπως τα γκέι μπαρ. Ο τουρισμός των γκέι ανδρών στη Μύκονο συνέβαλε στη διαμόρφωση του τρόπου με τον οποίο αντιμετώπιζαν τα γκέι μπαρ στην Αθήνα. Ταυτόχρονα, ορισμένοι

97. Για αυτό το θέμα βλ. Ralph J. Poole, «Istanbul: Queer Desires between Muslim tradition and Global Pop», στο Cook - Evans, *Queer Cities*, ό.π., σ. 174.

98. Ενδεικτικά, συνέντευξη Γαλλίδη.

άνδρες με ομοερωτικές επιθυμίες που δεν ενστερνίζονταν μια αυστηρά περιχαρακωμένη ομοφυλοφιλική ταυτότητα, επεδίωκαν να ταξιδεύουν σε προορισμούς όπως η Τουρκία, και να επισκέπτονται χώρους όπου θα είχαν (και) ερωτικές επαφές με άνδρες οι οποίοι δεν ήταν απαραίτητα γκέι. Οι συγκεκριμένες μετακινήσεις ενίσχυσαν την επιφυλακτικότητά τους σε εκκολαπτόμενους γκέι χώρους και στην Ελλάδα, όπως στα γκέι μπαρ, και, εν γένει, τη μερική και κριτική συμμετοχή τους σε αυτούς. Συνολικά, η ανάλυση των μετακινήσεων αποτελεί χρήσιμο εργαλείο, το οποίο αναδεικνύει ταυτόχρονα διαδικασίες αποκρυστάλλωσης γκέι ταυτοτήτων, αλλά και διεκδίκησης μιας πιο ρευστής ταυτοτικά έκφρασης των ανδρικών ομοερωτικών επιθυμιών. Επομένως, συμβάλλει στο «διπλό στοίχειωμα» το οποίο ο Παπανικολάου προτρέπει να ακολουθήσουν οι ερευνητές μη ετεροκανονικών πρακτικών.

Είμαι ευγνώμων στις επιμελήτριες του τόμου για την υποστήριξή τους σε όλη τη διάρκεια της προετοιμασίας του κειμένου. Θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τη Δέσποινα Νάζου για τις πολύ προσεκτικές παρατηρήσεις της στην ενότητα αυτού του κεφαλαίου που αναφέρεται στη Μύκονο. Επίσης, ευχαριστώ πολύ τους Κώστα Γιαννακόπουλο και Δημήτρη Παπανικολάου, με τους οποίους συζήτησα ορισμένες από τις ιδέες στις οποίες βασίζεται αυτό το κείμενο. Ασφαλώς, οι όποιες ατέλειες βαρύνουν αποκλειστικά εμένα.

Οι ιστορίες που ξεδιπλώνονται στα 14 κεφάλαια του τόμου εκτείνονται χρονολογικά από τον 16ο αιώνα έως τη νεωτερικότητα και τις αρχές του 21ου αιώνα. Πολυδιάστατες και αντιφατικές όσο και οι σεξουαλικές εμπειρίες των υποκειμένων μέσα στον χρόνο, μας υπενθυμίζουν ότι το σεξ και η σεξουαλικότητα δεν περιορίζονται στη σεξουαλική πράξη καθαυτή, αλλά είναι προνομιακά σημεία θέασης και ερμηνείας της κοινωνικής, πολιτισμικής και πολιτικής ζωής των ανθρώπινων κοινωνιών.

Οι συγγραφείς τους εκκινούν από ποικίλες θεωρητικές παραδοχές και μεθοδολογικές αφητηρίες, για να προσεγγίσουν τις ειδικές θεματικές τους, στις οποίες περιλαμβάνονται τα αφροδίσια νοσήματα, ο αυνανισμός, ο ομοερωτισμός, η νεανική και η γυναικεία σεξουαλικότητα και οι διασταυρώσεις τους με τις κυρίαρχες ηθικές αξίες, η ενσώματη υποκειμενικότητα, το προνεωτερικό σεξ, οι δημόσιοι λόγοι και οι θεωρίες των εκάστοτε «ειδικών», η σύνδεση της σεξουαλικότητας με το κράτος, την πολιτική εξουσία και τις δημόσιες πολιτικές της υγείας, η βία και τα σεξουαλικά εγκλήματα, η ερωτική επιθυμία στο θέατρο και στην τέχνη.

Στα κείμενα αξιοποιούνται διάφορες πηγές -από θεσμικά και ιδιωτικά αρχεία μέχρι τον Τύπο και τα περιηγητικά κείμενα, και από επιστημονικές δημοσιεύσεις και θεωρητικές πραγματείες μέχρι προφορικές συνεντεύξεις, τη λογοτεχνία και τις οπτικές τέχνες- για να έρθουν στο φως άγνωστα ή λιγότερο γνωστά μέχρι σήμερα στοιχεία, τα οποία επιτρέπουν τη διατύπωση νέων υποθέσεων για τη σεξουαλικότητα.

Ακολουθώντας τις πολυδαίδαλες διαδρομές και τις πολύσημες εκφάνσεις της, οι ερευνητές και ερευνήτριες του τόμου αναδεικνύουν ιστορικές συνέχειες και μεταβολές στον χρόνο, μέσα από τους επίσημους και ανεπίσημους λόγους, τις δράσεις και τις αντιδράσεις θεσμών και υποκειμένων σε συγκεκριμένα κάθε φορά κοινωνικά και πολιτισμικά πλαίσια.

ISBN 978-960-310-419-3

9 789603 104193